

Alenka Verdinek

Atentati v Bolgariji, Romuniji in Albaniji med obema vojnama in odmevi nanje v Slovincu in Jutru*

UDK 323.26(1-924.64)»1920/1940«

VERDINEK Alenka, univ. dipl. lit. komp. in zgod., SI-2360 Radlje ob Dravi, Dobrava 25c,
e-mail: alenkaverdinek@hotmail.com

Atentati v Bolgariji, Romuniji in Albaniji med obema vojnama in odmevi nanje v Slovincu in Jutru

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1–2 (133), str. 157–187, cit. 73

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek govori o atentatih v Bolgariji, Romuniji in Albaniji med obema vojnama in odmevih nanje v dnevnikih Slovenec in Jutro. V izhodišču je opredeljen atentat na splošno teoretičen in zgodovinski način, v nadaljevanju pa je predstavljeno politično stanje v Bolgariji, Romuniji in Albaniji tako, da so postavljeni pomembnejši atentati v ospredje. Atentati na vodilne predstavnike oblasti kot so kralji, predsedniki in predsedniki vlad so obdelani skozi poročanje dveh vodilnih slovenskih časopisov, katoliškega političnega časopisa Slovenec in liberalnega Jutro. V tem okviru se prispevek osredotoča na potek morilskega napada, priprave atentatorjev in zarotnikov, njihovo usodo po atentatu, življenjsko pot žrtve ali žrtev, ukrepe oblasti, vpliv atentata na notranje in zunanje politično življenje, odzive doma in v tujini, morebitno polemiko med časopisoma ter še druge učinke atentata.

Avtorski izvleček

UDC 323.26(1-924.64)»1920/1940«

VERDINEK Alenka, BA in Comparative literature and History, SI-2360 Radlje ob Dravi, Dobrava 25c,
e-mail: alenkaverdinek@hotmail.com

Assassination Attempts in Bulgaria, Romania, and Albania during WWI and WWII, and Reactions upon Them in *Slovenec* and *Jutro* Newspapers

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 60/2006, No. 1–2 (133), pp. 157–187, 73 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The author investigates assassinations and assassination attempts in Bulgaria, Romania, and Albania during WWI and WWII, and reactions upon them in *Slovenec* and *Jutro* newspapers. After the initial definition of assassination from the viewpoints of theory and history, the article discusses political situations in Bulgaria, Romania, and Albania, and the most conspicuous assassination attempts on the kings, presidents, and prime ministers of these states. These events had been duly reported in and discussed by both leading Slovene newspapers, the liberal *Jutro* and the catholically oriented *Slovenec*. The article examines preparations prior to assassinations; their course of action; fate of the assassins and conspirators; life stories of their victims; measures taken by the authorities; impact of these acts of violence upon the domestic situation and abroad; domestic and foreign responses to them; controversies between both newspapers; and other impacts of these actions.

Author's Abstract

V Bolgariji, Romuniji in Albaniji so med obema vojnama vladale napete razmere. Države so se morale spopadati s precejšnjimi političnimi, gospodarskimi in socialnimi problemi. Nestabilno, marsikdaj kaotično stanje so poskušale urediti z diktatorskimi in avtoritarnimi prijemi, kar je vodilo v močan odpor opozicije. Začeli so se izvajati državni udari in druge nasilne akcije. Na teror se je odgovarjalo s protiterorjem in represijo. V tem pogledu so se

* Prispevek je vsebinsko skrajšan in prirejen po diplomskem delu z naslovom *Atentati v jugovzhodni Evropi v prvi polovici 20. stoletja in odmevi nanje v Slovincu, »Slovenskem narodu« oziroma »Jutru«*, za katerega je avtorica prejela Prešernovo nagrado Filozofske fakultete za leto 2004. Ob tej priliki se avtorica iskreno zahvaljuje mentorju doc. dr. Mitji Ferencu.

posluževali tudi uporabe atentatov, pri čemer so bili ogroženi predvsem vodilni predstavniki oblasti kot so kralji, predsedniki in predsedniki vlad. Še preden pa se podrobneje pogleda v politično stanje Bolgarije, Romunije in Albanije med obema vojnama ter se predstavi pomembnejše atentate skozi poročanje dveh vodilnih slovenskih časopisov, je potrebno v izhodišču odgovoriti na vprašanje, kaj je atentat in ga definirati na splošno teoretičen in zgodovinski način.

1. Splošno teoretična in zgodovinska opredelitev atentata

1.1 Pojem in definicija

Slovenska beseda za morilski napad na vodilno osebnost, ponavadi iz političnih vzrokov, je atentat. Beseda atentat je tujka, prevzeta prek nemške *Attentat* »atentat«, ki je v nemščini izpričana že od 16. stoletja. Izhaja iz francoske *attentat* »napad, atentat« in ima svoje korenine v latinski besedi *attentatum* »poskus, napad« kar je v srednjem spolu posamostaljeni pretekli trpni deležnik glagola *attentare* »poskusiti, poskusiti napasti, napasti«.¹

Angleška beseda *assassin* »atentator(ka)« in iz nje izpeljana *assassination* »atentat« pa izhaja iz arabske *hashshash*, v množini *hashshashin* oziroma v okrajšani arabski obliki *assassin* in označuje člane religiozno politične muslimanske sekte Nizari Ismaeliti v Perziji od 11. do 13. stoletja, ki so razvili novo taktiko umorov, atentate. Nasprotnike, zlasti njihove voditelje, so »assassini« umorili iz religioznega prepričanja, po uspešno opravljeni nalogi, četudi so ob tem izgubili življenje, pa so jim bili obljubljeni užitki raja. Beseda *hashshashin* (*assassin*) pomeni »kadilec hašiša« in naj bi se nanašala na njihovo prakso uživanja hašiša pred storjenim atentatom. O tem piše Marko Polo in drugi popotniki, vendar zgodovinske osnove za to ni, saj noben obstoječ vir ne poroča o tem. Izraz »assassin« so križarji prenesli iz Sirije v Evropo, kjer je pridobil sedanji pomen, v angleško govorečem okolju označuje osebo (morilca/-lko, ubijalca/-lko, terorista/-ko, atentatorja/-ko), ki ubije pomembno politično osebnost zaradi »višjih ciljev« ali fanatičnosti. Angleška beseda *assassin* je tudi identična zastarelemu nemškemu izrazu *Meuchelmörder* »(zahrbtni) morilec«.

Že prvotna raba besede atentat v latinskem ali arabskem jeziku označuje njegove bistvene elemente. Po najsplošnejši definiciji je atentat nasilno dejanje, je napad ali poskus napada na nekoga; je fizični napad, namerni umor ali poskus umora vodilne politične ali nasploh javne osebnosti oziroma skupine oseb s ciljem smrtnega izida, ponavadi iz političnih, religioznih, fanatičnih ali povsem osebnih razlogov. Atentat kot nasilno dejanje nad politično osebo spada v okvir političnega nasilja zaradi političnih vzrokov, ki ponavadi prevladujejo in usmerjajo njegovo delovanje, znotraj njega pa tako v institucionalizirano kot neinstitutionalizirano obliko političnega nasilja in se razlikuje od sorodnih pojmov kot sta politični umor in tiranomor.

Politični umor je splošna kategorija, je ideološko oziroma politično motivirana popolna in trajna fizična eliminacija resničnega, potencialnega ali predpostavljene političnega nasprotnika kot del sankcije zaradi njegovega političnega stališča, delovanja ali tudi preventivno. Politični umor je zelo širok pojem, po navedeni definiciji lahko zajema skorajda vse, od natančno izvedenega atentata do »neželenega« umora kot posledice zastraševanja, vanj spada tudi »megacid« oziroma masovni politični umor, kjer gre za masovno likvidacijo političnih

¹ Marko Snoj, Slovenski etimološki slovar. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.

nasprotnikov, njihovih pristašev ali sorodnikov, v ekstremnih primerih (nacistična ideologija) gre tudi za generalizacijo pojma nasprotnik in vseh oseb določene politične, nacionalne, verske, etične ali rasne pripadnosti.²

Pogosto se politični umor enači z atentatom, vendar vsak politični umor ni atentat. Atentat je namreč specifičen, nasilen način izvedbe ali poskus političnega umora. Bistvena razlika je že v tem, da atentat išče pozornost javnosti, je javni dogodek, ki se zgodi pred občinstvom kot drama v gledališču, medtem ko se politični umor lahko zgodi povsem zakrito, v intimnem prostoru, v tajnosti. Nadalje, žrtve atentatov so relativno pomembne politične ali nasploh javne osebnosti, medtem ko pri političnem umoru to ni nujno. Prav tako ju razlikuje tudi dejstvo, da poleg uspešnih atentatov obstajajo tudi neuspešni, kar pri političnih umorih ni možno.

V okvir političnih umorov spada tudi umor tirana. Tiranomor je za razliko od atentata legitimen in opravičljiv umor tako v pravnem kot tudi v etičnem smislu. Nanaša se na posebno teorijo, imenovano teorijo »tiranomora« oziroma teorijo umora tirana, ki so jo razvili stari Grki, da bi zavarovali državljane pred despotskimi in samovoljnimi oblastniki. Po tej teoriji je bila oblastniku – tiranu pripisana smrt, ker je svoj položaj pridobil ali z uzurpacijo ali ker ga je zlorabil tako, da je postal despot; storilcu pa je bila v zameno za umor obljubljena čast in nagrada. V največji meri so k nastanku te teorije prispevali znameniti grški zgodovinarji: Herodot, Sokrat, Ksenofon, Platon in Aristotel. Slednji je združil argumente starejših filozofov in uvedel razlikovanje med tiranomorom in umorom politične osebnosti iz manj sprejemljivih razlogov, da bi se vedelo, kdaj je umor oblastnika upravičen. Prav tako je Aristotel poudaril, da je tiranomor dopusten samo takrat kadar drugih sredstev v državi ni in da ni nič drugega kot odraz slabe politike.

1.2 Zgodovinski pregled

Atentat se je kot sredstvo za doseganje političnih, ideoloških ali drugih ciljev uporabljal v vseh obdobjih, državah in sistemih, vendar ne vedno v enaki obliki in z enakimi cilji. Izvor za razmišljanje o političnih umorih in s tem tudi o atentatih je po mnenju Franklina L. Forda³ Biblija, natančneje Stara zaveza, ki ni samo pomemben vir za judovsko zgodovino, ampak poroča tudi o številnih umorih kraljev, pretendentov, bratov naslednikov in okupatorjev. V tem pogledu je bistveno, da Stara zaveza umore v božjem imenu opravičuje, Nova zaveza pa jih zavrača in od vernikov zahteva pokornost.

Grki – kot je navedeno že zgoraj – so vnesli novost v razumevanje političnih umorov s posebno teorijo »tiranomora«, s katero so zaščitili dobrobit državljanov z možnostjo umora despotskega ali samovoljnega oblastnika. K oblikovanju te teorije je najbolj prispevalo dogajanje v grških kolonijah kot so primeri uzurpatorjev Phalarisa iz Akragasa, Dionysiosa iz Syrakus in Klearchosa iz Herakleie. Atene in druga večja celinska grška mesta so namreč v zlatem času doživela zelo malo političnih umorov, ker so imela razvite legalne mehanizme za odstranitev oblastnika. Umor tirana je bil v Grčiji uperjen proti sistemu – tiraniji, za razliko od rimskega cesarstva v celoti, kjer je bil atentat namenjen osebi in ne sistemu – z atentatom so namreč želeli slabega cesarja nadomestiti z boljšim. Kljub temu Rimljani niso razvili posebne teorije o političnih umorih, čeprav so se v rimskem cesarstvu kar vrstili umori cesarjev in političnih nasprotnikov.

² Dragan Simeunović, *Političko nasilje*. Beograd: Radnička štampa, 1989.

³ Franklin L. Ford, *Der politische mord von der antike bis zur gegenwart*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1992.

Po razpadu rimskega cesarstva so se oblikovali novi centri moči od zahodne Evrope do muslimanskega območja na Bližnjem vzhodu in severni Afriki, z njimi pa so se uveljavile nove oblike političnih umorov. V tem okviru je bila zlasti pomembna muslimanska sekta Nizari Ismaeliti med 11. in 13. stoletjem, katere člani so se imenovali assassini in so razvili novo taktiko bojevanja proti nasprotnikom – atentate, s katerimi so zahrbtno in tajno morili sovražne kalife, sultane, poveljnike in državnike.

Kljub antični praksi atentati v srednjem veku niso bili moralno ali pravno opravičljivi, cerkev in fevdalizem sta jih obsojala. To se je obdržalo vse do sholastikov, ki so zopet obudili teorijo »tiranomora«. Johannes iz Salisburja in Thomas iz Aquina sta namreč obsojala tirane in dopuščala možnost njihove odstranitve, seveda pod opravičljivimi razlogi. Podobne teorije, a z verskim predznakom, so se razvile v času reformacije in verskih vojn. Takrat je zaživela doktrina jezuita Juana de Mariana, ki je opravičevala odstranitev nekrščanskega vladarja. Njej nasproti pa so tudi protestanti, natančneje kalvinisti, zagovarjali odstranitev krščanskih voditeljev in upor proti režimu, ki ne temelji na pravi veri.

Francoska revolucija je atentatorje častila, tako kot tudi anarhisti in komunisti. V 19. stoletju se je število atentatov izjemno povečalo, zaradi porasta nacionalističnih in liberalnih teženj. Ogrožene so bile vse vodilne osebnosti, nekatere celo večkrat. Na Napoleona I. sta bila izvedena dva poskusa atentata, na francoskega kralja Ludvika Filipa sedem, na angleško kraljico Viktorijo štirje, na nemškega kanclerja Bismarcka dva. Komunisti so se z atentati borili proti meščansko kapitalističnemu izkoriščanju, med njihovimi tarčami so bili nemški kralj Viljem I. (1861, 1878), nemški kancler Bismarck (1866, 1874) in ruski car Aleksander II. (1881). Anarhisti pa so izvajali atentate, ker so menili, da je vsaka vladavina, vsak režim in nasploh katerakoli avtoriteta škodljiva. Svoje prepričanje so začeli udejanjati v devetdesetih letih 19. stoletja z atentatom na predsednika Francije Sadi Carnota (1894) in španskega ministrskega predsednika Canovasa dell Castilla (1897), njihove tarče pa so bile še druge osebnosti, tudi avstrijsko cesarico Elizabeto I. je zabodel anarhist (1898). Med ostalimi bolj prepoznavnimi atentati 19. stoletja so še atentati na ameriške predsednike: na Abrahama Lincolna (1865), Jamesa Abrama Garfielda (1881) in Williama McKinleya (1901).

V 20. stoletju je število atentatov še bolj naraslo in se močno razmahnilo po vsem svetu. Nationalsocialisti v Nemčiji so zagovarjali uporabo atentata, tako motivirana sta bila umora finančnega ministra Matthiasa Erzbergerja 1921 in zunanjega ministra Walterja Rathenaua 1922. Poleg atentatov na vodilne osebnosti, kot so primeri atentatov na Franca Ferdinanda 1914, Adolfa Hitlerja 1944, Mahatmo Gandhija 1948, Johna F. Kennedyja 1963, Martina Luthra Kinga 1968, papeža Janeza Pavla II. 1981, Anwara el-Sadata 1981, Yitzaka Rabina 1995, so se v 20. stoletju pojavili še dotlej nepoznani atentati na slavne osebnosti, kot to dokazujeta primera Johna Lennona 1980 in Giannija Versaceja leta 1997. Nasploh je 20. stoletje po mnenju nekaterih avtorjev porušilo ustaljene predstave o atentatu, saj naj ti ne bi ogrožali samo pomembnih političnih ali nasploh vodilnih osebnosti, ampak že vsakega posameznika, če se nahaja v reprezentativnem objektu, ki simbolizira določeno institucijo, družbo ali državo in je ta glavni cilj atentatorjev.⁴

⁴ Na takšen način sta definirala atentat Alexander Demandt v delu *Das Attentat in der Geschichte* (Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag, 1996) in Mathias Hejny v delu *Attentate. Die verhängnisvollsten Anschläge der Geschichte* (Wien: Tosa Verlag, 2000). Njuna definicija atentata, ki poleg napadov na vodilne osebnosti ali vodilne skupine oseb zajame v okvir atentata tudi napade na pomembne zgradbe, vozila ali odmevne množične prireditve (na primer napad na olimpijsko vas v Münchnu leta 1972, ugrabitev Achille Lauro leta 1985, strmoglavljenje letala nad Lockerbiejem leta 1988, napad na World Trade Center leta 1993, teroristični napad v Luxorju leta 1997, bombne napade na ameriška veleposlanišтва leta 1998 in bombni teror v Moskvi leta 1999), se že pokriva s terorističnim dejanjem in daje atentatu novo dimenzijo. Kljub temu atentata ne moremo enačiti s terorizmom. Terorizem je oblika organiziranega,

1.3 Struktura

Vsak atentat je specifičen glede na storilce, žrtve, zgodovinske okoliščine, motive in posledice ter kraj in čas storjenega dejanja, zato niti dva atentata ne moreta biti popolnoma enaka. Edina stvar, ki druží vse atentate je to, da so sestavljeni iz subjekta in objekta ter ustaljenega postopka.

Subjekt oziroma vršilec atentata je tisti, ki načrtuje in izvede atentat, je lahko posameznik ali skupina povezana z zaroto. V veliki večini so atentatorji moški, mladi ali srednjih let, ženske so v manjšini, saj so šele z emancipacijo razbile moški monopol na tem področju. Mejni primer atentatorja je posameznik, ki mu življenje ni bilo naklonjeno in se želi maščevati usodi tako, da bi vsaj enkrat pritegnil pozornost javnosti z atentatom pomembne osebnosti. Povsem napačno pa bi bilo zaradi tega atentatorje označiti za psihopate, saj bi to pomenilo, da zaradi zmanjšane prištevnosti niso sposobni racionalno in preračunljivo razmišljati, brez teh elementov pa se uspešen atentat sploh ne more izvesti. Za atentatom lahko stoji tudi skupina zarotnikov, ki skrbno in premišljeno načrtuje in nato izvede atentat. Uspešnost zarotnikov in posameznikov pri izvedbi atentata je odvisna od načrta, poguma akterjev ter okoliščin, ki so lahko povsem nepredvidljive.

Objekt oziroma žrtev atentata je tisti, h kateremu je atentat usmerjen, ki je torej cilj atentatorjev in ima zanje tudi simbolno vrednost. Žrtev atentata je lahko posameznik ali skupina ljudi, ki ima visoko mesto v državi in družbi. Mora biti vodilna osebnost posvetnega ali duhovnega življenja. Prav tako je žrtev lahko določena ključna oseba, ki je trn v peti nasprotnikov kot je bil na primer Martin Luther King. Lahko pa je zgolj simbol osovraženega sistema kot je bila avstrijska cesarica Elizabeta I., ki je predstavljala, ne po svoji lastni volji, monarhični princip. V primeru klasične Grčije je bil žrtev atentata tiran. Pogosto je bil ta naziv nekaterim oblastnikom samo dodeljen s strani njegovih nasprotnikov, da bi tako opravičili in legitimirali umor.

Pri obravnavanju žrtev in atentatorjev je pomembno tudi mitiziranje oziroma dajanje atentatorju ali žrtvi mitične prvine, torej ga prikazovati zelo pozitivno in idealizirano. Žrtev udeležena v atentat vsekakor ne more biti kriva in ji zato že samodejno pripada glorifikacija zaradi izgube življenja v atentatu. Prav tako atentat poveča veljavo, popularnost in ugled žrtve ter zaokroži njegovo življenjsko pot z mučeniško smrtjo ali v religioznem smislu kot pri Mahatma Gandhiju ali v političnem smislu kot pri Johnu F. Kennedyu. Mitiziranju pa niso podvržene samo žrtve, ampak tudi atentatorji. Pogumno, skrbno načrtovano in izvedeno dejanje atentatorja, ki je pripravljen za to žrtvovati tudi lastno življenje, daje podlago za povečevanje in idealiziranje. Že v stari Grčiji so bili morilci tiranov čašчени kot borci za svobodo in demokracijo ter tudi danes se z občudovanjem gleda na atentatorje, ki so na primer poskušali leta 1944 odstraniti Hitlerja.

Atentatorja in žrtev vedno povezuje ustaljeni postopek, ki ga lahko v splošnem razdelimo na tri faze:

nelegitimnega, nelegalnega in redkeje institucionaliziranega političnega nasilja, ki uporablja zastrašujoče fizične in psihološke metode politične borbe z namenom uresničevanja »velikih ciljev« na način, ki je popolnoma nasproten danim razmeram. Poleg tega je za terorizem značilno, da je vedno usmerjen proti določenim institucijam neke družbe oziroma proti neki državi (za razliko od terorja, ki ga izvaja država in želi ali zadržati ali povečati moč vladajočih) in da se redkeje izvaja nad stvarnimi ali potencialnimi nasprotniki, temveč raje nad nedolžnimi žrtvami z namenom ustrahovanja. Terorizem se sicer poslužuje različnih oblik političnega nasilja kot so ugrabitve, izsiljevanja, fizični napadi, grožnje s silo, sabotaže, politični umori in atentati, vendar se ga ne sme enačiti s posamezno obliko, ker je terorizem kompleksen družbenopolitičen pojav, ki sestoji iz določenih principov delovanja, ki se ne pokrivajo z eno samo obliko političnega nasilja kot je atentat.

1. Priprava (atentator/-ji ali zarotnik/-i določijo žrtve/-ev, izdelajo načrt, opravijo poizvedbe, izberejo kraj, čas in sredstva).
2. Izvedba (prikrit prihod na mesto atentata, izvršitev in umik).
3. Posledice (za atentatorja in žrtev ter za državo, regijo ali svet v celoti).

Atentati so sestavljeni iz najmanj dveh akterjev, atentatorja, ki zaseda aktivno vlogo, in žrtve oziroma tarče, ki ji je podeljena pasivna vloga. Atentator ali skupina zarotnikov najprej izdelata načrt, ki vsebuje poleg izbrane žrtve še čas, kraj in način izvedbe atentata. Nato sledi skrbna priprava in organizacija. Vse je usmerjeno v usodni trenutek, v končni vbod, strel ali eksplozijo. Žrtev atentata lahko takoj podleže napadu, lahko umre kasneje zaradi posledic, lahko pa ga tudi preživi. Glede na to se razlikuje med uspešnimi in neuspešnimi atentati. Atentat je uspešen takrat, ko atentator doseže željen cilj torej odstranitev žrtve, neuspešen pa takrat, ko atentator tega ne izpolni. Slednje se ponavadi zgodi takrat, ko so atentati še pravočasno odkriti ali pa so okoliščine drugačne od načrtovanih. Ne glede na to je usoda atentatorja ali skupine zarotnikov po atentatu burna, le redki med njimi ostanejo živi, so ali ubiti na mestu ali zajeti in potem obsojeni na usmrtni ali dosmrtno zaporno kazen. Če so atentator in njegovi sodelavci prijeti, jih v glavnem čaka sodni proces in seveda ostra kazen z namenom, da bi sodišče odvrnilo ali zastrašilo druge potencialne atentatorje. Kljub temu atentatorji v glavnem ne kažejo obžalovanja, svoje dejanje priznajo in ga vse do konca zvesto zagovarjajo ter s tem izkoristijo sodišče za promocijo lastnih načel, ki so jih vodila pri izvedbi atentata. Kadar pa je v atentat vpletena država, potem sodni postopek ni pravičen, je zgolj farsa za odstranitev nasprotnikov.

1.4 Motivi, posledice in zgodovinski pomen

Vsak atentat je motiviran in povzroča posledice. Medtem ko so motivi številni, a določljivi, so posledice lahko brezmejne in pogosto nasprotne pričakovanim. Najpogostejši motivi so politični, religiozni in osebni. Motivi se lahko med seboj tudi povezujejo in prepletajo, tako da je med njimi pogosto težko razločiti. Tako lahko atentator ravna iz čisto osebnih razlogov, vendar kakor hitro odstrani politično ali javno osebnost se njegovi motivi razširijo in dobijo tudi političen oziroma splošno družben pomen in zato mora biti raziskovanje motivov kompleksno. Ne glede na to pa je skupna značilnost vseh motivov vera atentatorjev, da bodo z odstranitvijo določene osebe izboljšali razmere, ki so postale za atentatorja in njegove sodelavce nevzdržne.

Za politične motive je značilno, da pokrivajo široko področje politike in političnega. Lahko so čisto konkretni ali pa se atentator z njimi bori za višje cilje kot so svoboda, pravičnost, napredek, narod in domovina. Politično motivirani atentati so stalni spremljevalci političnega življenja, politika jih uporablja vseskozi kot sredstvo za doseganje, utrjevanje ali rušenje politične moči v korist atentatorja, njegove skupine ali ideologije, ki jo zastopa. Politični motivi se pogosto vežejo z religioznimi. Za religiozne motive je značilno, da se nanašajo na religiozno prepričanje, natančneje na religiozni fanatizem. Že sama pripravljenost atentatorja na žrtvovanje lastnega življenja uvršča atentat v religiozno sfero. Prav tako tudi prepričanje, da bodo z atentatom storili dobro dejanje, zato ker je žrtev utelešenje slabega. Pri vsakem atentatu odigrajo pomembno vlogo tudi čisto osebni motivi kot so maščevanje, sovraštvo, prezir, drznost, želja po uveljavitvi in popularnosti.

Če so motivi v glavnem kompleksno sestavljeni, so posledice še bolj kompleksne in povsem nepredvidljive. Še najbolj jih lahko načrtamo z razmerjem med pričakovanimi in dejanskimi posledicami. Tako se v splošnem pokaže, da so atentati, ki prinesejo želene rezultate za

atentatorja in njegove sodelavce zelo redki, saj so ponavadi posledice nasprotne ali drugačne od pričakovanih, pogosto pa se zgodi, da atentati ne prinesejo nič novega, stanje ostaja skorajda enako.⁵

Ob proučevanju posledic se kaže tudi zgodovinski pomen atentatov. Atentati sicer ne spreminjajo zgodovine, so pa v zgodovinskem in splošno družbenem smislu pomembni, ker pospešujejo ali upočasnjujejo dogajanje. Iz daljše časovne perspektive se atentati kažejo predvsem kot znanilci kasnejšega dogajanja, lahko pa tudi zaostajajo za dogajanjem oziroma so njegov (ne)uspešen epilog.⁶ Prav tako atentati dobivajo zgodovinski pomen z mitiziranjem žrtev ali atentatorjev, saj vstopajo kot legende in miti v zgodovino, pa čeprav so njihove zgodbe pogosto reinterpretirane ali celo izmišljene.

1.5 Odzivi, odmevi in recepcija

Atentati so vseskozi zbujali zanimanje, tako pri sodobnikih kot tudi pri njihovih zanamcih. Zanimanje ni bilo samo kriminalistično, zgodovinsko ali politično, ampak povsem življenjsko. Ljudi vedno pritegnejo dramatični in tragični dogodki. Že etični čut za dobro in slabo, za pravično in nepravično, povzroča na eni strani simpatijo z nedolžnimi žrtvami ali neustrašnimi atentatorji na drugi strani pa ogorčenje in distanciranje od samovoljnih oblastnikov ali nečastnih atentatorjev. To daje podlago mitiziranju žrtev in atentatorjev. Miti in legende pa burijo domišljijo in povečujejo zanimanje bolj kot dorečena zgodovinska dejstva. Prav tako atentati pritegnejo pozornost javnosti s strukturo. Žrtev je vodilna osebnost, atentator pa pripravljen za izvedbo dejanja žrtvovati svoje življenje. Vso njegovo delovanje je usmerjeno v končni cilj, v odstranitev neljube žrtve oziroma tarče. In tudi po izvedbi atentata so oči javnosti še vedno usmerjene v potek preiskave, zasledovanje, aretacijo, sodni postopek in (ne)pravično kazen. In nenazadnje atentati burijo domišljijo tudi zaradi vloge naključja oziroma razmišljanja, kaj bi se zgodilo, če bi bile okoliščine atentata drugačne oziroma, če bi bil atentat preprečen in ali bi se potem odvijala zgodovina tako, kot se je, ali pa bi bila ravno zaradi tega drugačna. Takšno zanimanje javnosti se odraža predvsem v številni trivialni literaturi, ki se ukvarja zlasti z nepojasnjenimi atentati. Ne glede na to pa so bili atentati vseskozi deležni obravnav v strokovni literaturi, poročilih in analizah. Z uveljavitvijo tiskanih medijev so doživeli tudi takojšen odziv v sodobnem časopisju, v katerem so bili bolj ali manj obdelani skozi glavne elemente (potek morilskega napada, priprave atentatorja ali atentatorjev z zarotniki, njihova usoda po atentatu, življenjska pot žrtve ali žrtev, pomembnejše posledice in drugi učinki atentata). Še najbolj pa se vloga atentatov kaže v njihovi recepciji v najrazličnejših zvrsteh umetnosti, od besedne, likovne in glasbene do filmske.

⁵ S posledicami atentatov se je podrobneje ukvarjal Miles Hudson, ki je v delu *Assassination* (Thrupp; Stroud; Gloucestershire: Sutton Publishing, 2000) preučil 18 atentatov na vodilne osebnosti (po njegovi definiciji atentata) in jih nato razvrstil glede na posledice v štiri skupine. V prvo skupino »Perversity« – posledice v popolnem nasprotju s pričakovanimi – je uvrstil atentate na Julija Cezarja, Thomasa Becketa, Jeana Paula Marata, Jezusa Kristusa, lorda Fredericka Cavendisha, carja Aleksandra II., Abrahama Lincolna, Michaela Collinsa, Henryja Wilsona in Martina Luthra Kinga. V drugo skupino »Futility« – se ni zgodilo pravzaprav nič bistvenega – atentate na Mahatmo Gandhija, Hendrika Verwoerda, Malcoma X, kralja Jordanije Abdullaha, kralja Egipta Anwarja Sadata in Yitzhaka Rabina. V tretjo skupino »Jeopardy« – se je sicer nekaj zgodilo, vendar ne tisto kar je bilo pričakovano – samo atentat na nadvojvodo Franca Ferdinanda. V četrto skupino »Success« – posledice ustrezajo pričakovanim – pa umor Leva Trockega. Takšno razvrščanje je pomembno, ker podaja glavne tipe posledic, vendar lahko služi le za grobo orientacijo, saj je pogosto težko uvrstiti posamezen atentat v eno samo skupino, česar se je zavedal tudi Hudson.

⁶ Tako sta na primer atentata na cesarico Elizabeto I. 1898 in prestolonaslednika Franca Ferdinanda 1914 napovedovala propad Habsburške monarhije, atentat na Martina Luthra Kinga pa na nikakršen način ni več mogel omejiti gibanja za pravice črncev v ZDA in zato je zaostajal za dogajanjem.

Bolgarija

Atentat na carja Borisa III.

Po prvi svetovni vojni so bile razmere v Bolgariji precej zaostrene. Kapitulacija na strani centralnih sil je Bolgariji z mirovno pogodbo sklenjeno leta 1919 prinesla izgubo vsega pridobljenega ozemlja med vojno (tudi Strumico in del Trakije), plačilo visokih reparacij in drastično zmanjšanje vojaške moči. Poleg tega so bile vse glavne gospodarske panoge v državi povsem na tleh, zaradi česar se je socialni položaj prebivalstva močno poslabšal, grozila je celo lakota in vse to je vodilo v letu 1919 k več kot sto petdesetim stavkam v državi. Tudi politične razmere so bile nestabilne. Oktobra 1918 je sicer car Ferdinand po enaintridesetih letih vladanja odstopil v korist svojega sina Borisa III. in zapustil domovino, vendar to ni prineslo izboljšav.

V takšnih kritičnih razmerah je prebivalstvo na volitvah 1919 in 1920 močno podprlo Kmečko zvezo (Blgarski zemedelski naroden sjuz), na čelu katere je bil Alexandr Stambolijski (1879–1923). Novi ministrski predsednik se je moral spoprijeti z novimi razmerami in vpeljati ukrepe (radikalna agrarna reforma, prisilno delo, subvencioniranje zadrug, novi kreditni in davčni sistem ter državna gospodarska združenja), da bi vzpostavil red v državi in dvignil življenjski standard kmečkega prebivalstva.⁷ Ne glede na to si je Stambolijski z absolutnim režimom agrarne diktature pridobil čedalje več nasprotnikov, zlasti med nacionalisti, demokrati, socialisti, Makedonci (VMRO), intelektualci, oficirji in tudi cerkvijo, saj le-ti nikakor niso mogli podpirati njegove izjemno enostranske politike in nasilnega ravnanja, katerega je izvajala njegova strankarska vojska »Oranževa Guarda«. In tako se je začela proti režimu Stambolijskega postopoma organizirati opozicija, kateri se je pridružil tudi car Boris III., in že poleti 1923 izvedla vojaški puč, na čelo novo oblikovane vlade pa postavila Aleksandra Cankova. Stambolijski, ki se je v tem času skrival v rojstni vasi Slavovica, je poskušal organizirati odpor, a je bilo že prepozno, saj so ga pripadniki vojske in makedonske organizacije VMRO zajeli in po mučni torturi ubili. Prav tako so tudi številne druge pristaše Kmečke zveze brez sodbe pokončali. S tem pa se val političnega terorja in protiterorja v državi ni končal, saj so se pojavile še druge sile, ki so začele ogrožati novo oblast.

Razmere so se znova zaostrile, ko je Komunistična partija Bolgarije pod pritiskom kominterne napovedala vstajo proti novi vladi Cankova. Komunisti, ki so v času Stambolijskega režima uživali neizmerno svobodo, na račun katere so lahko povečali število članov na 40.000 in razširili svojo organizacijo po vsej državi, so začeli septembra 1923 okoli Nove Zagore vstajo. Možnosti za zmago niso imeli, saj je bila vojska novega režima veliko močnejša, zato so bile posledice katastrofalne. Že takoj po vzpostavitvi nove vlade imenovane Demokratična sloga (Demokratični sgovor) je namreč Cankov začel preganjati komuniste in jih je 12. septembra okoli 2.500 tudi zaprl, po končani vstaji pa je še bolj drastično obračunal z njimi, saj jih je v krvavem terorju ubil po oceni takratne oblasti 1.500, po ocenah komunistov pa kar okoli 15.000. Takšen obračun pod vodstvom generala Velkova, ki ga je najbolje označeval njegov vzdevek »mesar«, je daleč presegel vse represivne ukrepe, ki jih je pred njim izvajal režim Stambolijskega.

In tudi v naslednjih letih se politično nasilje v državi ni umirilo. Vlada Cankova je bila namreč še naprej prepričana, da je potrebno v odnosu do komunistov uporabiti trdo roko. In tako je marca 1925 sprejela Zakon o zaščiti države, ki je bil jasno usmerjen proti komunistom in njihovem delovanju. Kaplja čez rob pa ni bilo samo to dejanje režima, ampak tudi novica,

⁷ Bartl, Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, Band IV.. München: R. Oldenbourg, 1974 – 1981, str. 165.

da je bilo februarja istega leta pod mostom Perlovačke reke v Sofiji najdeno truplo popularnega komunističnega voditelja Valča Ivanova. In zato je začel komunist Marko Fridman, vodja Glavnega štaba Vojnega centra, organizirati zaroto, ki se je izvršila 16. aprila 1925 in je poznana kot ena izmed najbolj spektakularnih, drznih in krvavih akcij prve polovice dvajsetega stoletja. Komunisti so sicer že pred tem večkrat na nasilje političnega režima odgovorili z različnimi morilskimi podvigi, pri katerih je bil mnogokrat tarča tudi sam car Boris III. (1894–1943)⁸, nazadnje ravno dan pred načrtovanim atentatom v Sofiji, ko so na poti iz Ohranije v Sofijo nanj streljali pripadniki komunistov, vendar se nič od tega ni moglo primerjati z eksplozijo v katedrali Svete Nedelje, ki je bila zaradi svojega drznega načrta med vsemi najbolj odmevna. Ta aprilaska akcija se je začela, ko so komunisti ubili uglednega generala in narodnega poslanca Kosta Georgijeva, ki sicer ni bil pomembna politična osebnost, a je bil za načrte komunistov še kako pomemben, saj so njegovo smrt lahko izkoristili za izvedbo drugega veliko večjega podviga. Car Boris III. je namreč razglasil, da bo slovo od ubitega generala z vsemi državnimi častmi potekalo v cerkvi Svete Nedelje v Sofiji in tja so komunisti pod cerkveni krov po dolgem pregovarjanju tamkajšnjega duhovnika skrili 45 kilogramov eksploziva in čakali, da ga bodo na pogrebu, ko bodo zbrani vsi predstavniki oblasti od državnega kabineta in generalov do samega carja, spustili v zrak. Njihov načrt se je sprva odvijal brez težav, vendar ko je odjeknila eksplozija in se zrušila glavna kupola, car Boris ni bil prisoten, saj se je šele vozil na pogreb in tako se mu je uspelo zgolj po naključju izmakniti atentatu, ki je bil v prvi vrsti namenjen njemu samemu. Eksplozija je zahtevala kar 160 smrtnih žrtev, več sto ljudi pa je utrpelo težje ali lažje poškodbe, vendar med njimi ni bilo ubitega ali težje ranjenega niti enega člana vlade.

Po atentatu so policijske oblasti izvedle izjemno hitro preiskavo in spoznale za krive tri može, ki so jih nato javno obesili, pa čeprav so proti enemu imeli izjemno malo obremenilnih dokazov. A to je bil šele začetek, saj so vodilne sile izkoristile komunistični napad za povod za nadaljnje še hujše preganjanje komunistov, njihovih simpatizerjev in vseh drugih sumljivih oseb, veliko med njimi jih je bilo tudi nedolžnih. »Beli teror« je tako prešel v svojo najhujšo fazo – načrtno čiščenje, ki se je izvajalo po celi državi in ki je obsegalo vse od bombardiranja mest, ropanja, požiganja vasi in do množičnega ubijanja brez obsodb sodišča.⁹

Kljub obračunu s komunisti, je moral Cankov že januarja naslednje leto odstopiti in prepustiti vlado Ljapčevu, s katerim se je v Bolgarijo zopet vrnil mir. A ne za dolgo, že na začetku tridesetih let je državo znova pretresel val nasilja, ki so ga sprožili obračuni revolucionarne organizacije VMRO. Prav tako so se v tem času oblikovale tudi različne ekstremne politične frakcije, med njimi skupina »Zveno« in »Vojaška liga«, ki sta 19. maja 1934 izvedli državni udar in zamenjali vlado Malinova z novo vlado pod vodstvom Kimona Georgieva. Novi režim je vpeljal diktaturo politične elite, prepovedal vse politične stranke, uvedel strogo cenzuro, dokončno obračunal z VMRO in celo želel odpraviti monarhijo. Kljub temu da je car Boris moral priznati novo vlado, je ves čas nezadovoljno spremljal razvoj in 21. aprila 1935 po odstopu Georgieva izkoristil nastalo situacijo za uvedbo osebne diktature. S tem dejanjem je v svojih rokah združil vso politično moč v državi, vsi naslednji ministrski predsedniki Tošev, Kjosivani in Filov so mu bili namreč brezpogojno vdani, zlasti pa je bilo pomembno, da je tudi vojni minister odgovarjal samo carju.

⁸ Boris III. (1894–1943) se je rodil kot najstarejši otrok carju Ferdinandu in njegovi ženi Mariji Luisi von Bourbon-Parma. Kariero je najprej napravil v vojski in sodeloval tako v balkanskih vojnah kot tudi v prvi svetovni vojni. Leta 1918 je po kapitulaciji Bolgarije kot prve države med centralnimi silami na prestolu nasledil svojega očeta Ferdinanda. V nemirnih letih po prvi svetovni vojni se je moral mlad car spopasti s številnimi kritičnimi situacijami, v katerih je bil tudi sam tarča nasprotnih sil.

⁹ Miša Gleni, *Balkan 1804–1999* (II. deo). Nacionalizam, rat i velike sile. Beograd: B92, 2001, str. 99.

V drugi polovici tridesetih let se je Bolgarija čedalje bolj gospodarsko in politično navezovala na Nemčijo in čeprav Boris ni želel države vpletati v vojno, je moral 1. marca 1941 popustiti in pristopiti k trojnemu paktu, zaradi česar je za nagrado dobil južno Dobrudžo, po okupaciji Jugoslavije ter Grčije pa še del njunega ozemlja. Po neuspehih sil osi je leta 1943 Bolgarija želela spremeniti svojo politiko, a je že kmalu, avgusta 1943, car Boris umrl. Nasledil ga je mladoletni sin Simeon. In tako je Bolgarija jeseni 1944 zopet pričakala konec vojne na strani poraženih držav. Osvoboditev s strani Rdeče armade pa jo je zaznamovala s povojnim komunističnim režimom.

Odmevi v Slovincu in Jutru

O atentatu na bolgarskega carja Borisa III. sta z velikim zanimanjem poročala tako Slovenec kot tudi Jutro, ki sta vse od prve novice pa do pomiritve političnega stanja v Bolgariji intenzivno spremljala razvoj dogodkov in skrbno presojala tako notranje kot tudi zunanje politične posledice jugoslovanske sosedje. V splošnem se sicer pisanje obeh časopisov ni razlikovalo, saj sta posredovala bralstvu natančne informacije o atentatu, storilcih, posebnih ukrepih oblasti in vseh ostalih posledicah. Ne glede na to pa je bilo vendarle moč zaznati, da je Jutro namenilo nekoliko več pozornosti dogodkom v Bolgariji, saj so se v liberalnem časopisu pojavljali vseskozi članki v večjem številu in z bolj obširno vsebino. Razlika v poročanju obeh časopisov ni bila samo kvantitativne narave, ampak razumljivo tudi v politični orientiranosti politikov katoliške in liberalne smeri, ki so tudi tokrat tako kot vso medvojno obdobje, stali na različnih političnih bregovih. SLS je namreč leta 1925 zasedala mesto v opoziciji, slovenski liberalci pa so kot del Samostojne demokratske stranke krojili usodo države v vladi. In tako se je tudi v primeru atentata na carja Borisa III. razvila polemika med Slovincem in Jutrom, vendar ta ni bila dolgotrajna, saj so se napadalne strasti še preden so se do dobra razvnele povsem umirile, predvsem zato, ker se je atentat zgodil v sosednji državi in so se morali spričo složne zunanje politike poenotiti.

Ko je 16. aprila 1925 eksplodirala podtaknjena bomba v sofijski katedrali, časopisa še nista poročala o tem morilskem napadu, sta pa prinesla vesti o neuspešnem atentatu na carja Borisa, ki se je izvršil dan prej na cesti med Ohranijo in Sofijo. Temu atentatu sta tako Slovenec kot tudi Jutro namenila precejšno pozornost, saj sta ga v podrobnem članku objavila na prvi strani in v njem zapisala, da so atentat izvršili »zemljoradniško-komunistični agitatorji«, ki so blizu mesta Alaba Konak iz zasede streljali na kraljevo spremstvo in pri tem ubili dva kraljeva sopotnika ter ranili šoferja, a carja Borisa niso zadeli, ker mu je uspelo z avtomobilom ubežati. Prav tako sta časopisa še zapisala, da je takoj po atentatu sledilo obsežno zasledovanje storilcev, pri čemer so enega ranjenega atentatorja že kmalu ujeli, za ostalimi napadalci pa orožništvo in vojska še vrši intenzivno preiskovalno akcijo.¹⁰ Poleg te novice je pomembno tudi, da se je Jutro zaradi atentata na bolgarskega carja še podrobneje razpisalo o političnih umorih v Bolgariji in pri tem poudarilo, da so tudi umor narodnega poslanca Koste Georgijeva organizirali isti ljudje, ki so sedaj izvedli atentat na carja Borisa ter da je bilo doslej v Bolgariji že 152 vladnih pristašev ubitih s strani komunistov.¹¹

Že naslednji dan, 17. aprila, sta Jutro in Slovenec prinesla prvo novico o eksploziji »pek-lenskega stroja« v sofijski katedrali. Ta je bila v obeh časopisih izjemno skopa, saj je postre-

¹⁰ Slovenec, 16. april 1925, Atentat na bolgarskega carja Borisa III.; Jutro, 16. april 1925, Ponesrečen napad na bolgarskega kralja Borisa.

¹¹ Jutro, 16. april 1925, Novi politični umori. Komunistične žrtve.

gla bralstvu samo z najosnovnejšimi informacijami, pa še te so bile zapisane skorajda v telegrafskem slogu: »Včeraj je bil ubit rezervni general Kosta Georgijev. Danes je bila za njim žalna cerkvena slovesnost, katere so se udeležili vsi člani vlade. Med službo božjo je v cerkvi počila bomba. Mnogo oseb je ranjenih. Člani vlade so ostali nepoškodovani.«¹² »V ostalem se red in mir ni kalil.«¹³ Vzrok temu načinu pisanja ni bil skrit v nezanimanju obeh časopisov za atentat v Sofiji, ampak v fizičnih preprekah, saj so bile v Bolgariji prekinjene vse brzojavne, telefonske in prometne zveze s tujino tako, da so se morali sprva dopisniki opirati zgolj na pripovedovanja potnikov iz »Caribroda«.

Že čez dan ali dva se je tudi ta ovira uredila in takrat sta lahko Jutro in Slovenec postregla bralstvu z izčrpnjejšimi novicami o atentatu, hkrati pa sta že takoj sam dogodek enodušno uvrstila med »najstrašnejše katastrofe, kar jih pozna zgodovina« ali natančneje med »atentate, kakršne dosedaj še ne pomni krvava zgodovina na Balkanu«.¹⁴ Poleg tega so se po sprostitvi informacij začeli pojavljati v obeh časopisih številni podrobni opisi eksplozije, med njimi je bil tudi naslednji: »Pri eksploziji v cerkvi Svete Nedelje je bilo navzočih okrog 2000 ljudi. Eksplozija je nastala v trenutku, ko je bral svečenik evangelij. Silna detonacija je pretresla oračje in srednja kupola se je zrušila in pokopala ljudi, ki so se pod njo nahajali. Zračni pritiski, ki je nastal vsled eksplozije, je bil tako močan, da so daleč na okrog na hišah popokale šipe. Kralj se je rešil samo slučajno. Avtomobil se je zakasnil za dve minuti, sicer bi bil tudi med žrtvami. Vsi ministri so več ali manj ranjeni. Peklenski stroj se je nahajal po poročilih v nekem kotu.«¹⁵

In če se je carju Borisu uspelo po naključju izogniti atentatu in če so bili tudi vsi navzoči ministri le lažje ranjeni, pa skupna bilanca žrtev ni bila tako spodbudna, saj je število mrtvih in ranjenih neprestano naraščalo tako, da je bila prva številka 100 mrtvih in 200 ranjenih večkrat preklicana. To je najbolje ponazorilo prav Jutro, ki je zapisalo: »Število smrtnih žrtev stalno narašča. Izpod ruševin so še danes izvlekli več strahotno razmesarjenih mrtvecev, ki jih ni mogoče identificirati. Preko noči in tekom današnjega dne je po bolnicah podleglo ranam tudi več ranjencev. Ne da se še dognati, koliko ljudi je bilo pri strahoviti katastrofi ubitih in poškodovanih [...] Znano je samo, da so med smrtnimi žrtvami izmed uglednejših oseb posl. Kimon Georgijev, posl. Konušev, Danev, inspirator dogodkov 9. junija Radev, osebni tajnik Cankova Lekarski, sofijski okrožni načelnik Nedeljkov, predsednik sofijske občine Paktanov, generala Davidov in bivši vojni minister Najdanov, medtem ko so težko ranjeni general Bodov, načelnik artilerijskega oddelka Kulev, predsednik Sobranja Kisov, sofijski metropolit Štefan in mnogi drugi.«¹⁶

Kljub številnim uglednim žrtvam se, presenetljivo, poročila v Slovincu in Jutru niso osredotočila na žalost, ki je zadela bolgarsko prestolnico in vso njeno državo, ampak so se v glavnem vse informacije že od samega začetka skoncentrirale na ukrepe, ki so jih izvedle bolgarske oblasti, da bi zaščitile red in mir v državi. Tako so bile vesti o učinkovanju strašnega dogodka na bolgarsko prebivalstvo zelo redke, še najbolj sta se čutnemu opisu približala naslednja kratka zapisa: »Vsa Sofija žaluje. Mesto je odeto v črne zastave. Javni lokali so večinoma zaprti. Koncerti, gledališke in kinematografske predstave se ne vrše.«¹⁷ »Okrog

¹² Slovenec, 17. april 1925, Sofija, 16. april.

¹³ Jutro, 17. april 1925, Peklenski stroj v sofijski katedrali.

¹⁴ Jutro, 18. april 1925, V Bolgariji divja državljanska vojna; Slovenec, 18. april 1925, »Potniki iz Caribroda« o katastrofi v Sofiji.

¹⁵ Slovenec, 21. april 1925, Dogodki v Bolgariji.

¹⁶ Jutro, 18. april 1925, Grozne podrobnosti o eksploziji v katedrali.

¹⁷ Prav tam.

katedrale je vse polno ljudi, ki čakajo na izkopavanje žrtev. Na pokopališče prihaja polno mrtvaških sprevodov. Nesreča je gotovo zadela polovico mesta.»¹⁸

Veliko bolj obširno sta časopisa torej poročala o obsednem stanju v Bolgariji in strogih varnostnih ukrepih, ki so se zelo surovo izvrševali ne samo nad dejanskimi ali domnevnimi storilci, ki so pripadali komunistom in zemljoradnikom, ampak tudi nad vsemi ostalimi sumljivimi ljudmi tako, da je v Bolgariji že kmalu zavladalo pravo vojno stanje, kar je zelo dobro razvidno iz poročila objavljenega v Jutru: *»Položaj je skoro tak, kakor po prevratu 9. junija. Po mestu hodijo vojaške patrole, promet pa je popolnoma zastal. Ulice so prazne in že v mraku ni nikogar več na cesti. Ljudje se zapirajo v hiše. Policija vrši hišne preiskave ter zapira vse vplivnejše komuniste in zemljoradnike. Policiji sta dana na razpolago vojaštvo in milica. Aretiranih je bilo na stotine prebivalcev. Vlada je izdala podrejenimi oblastem v provinci navodila, da naj postopajo z vso strogostjo. Istotako jim je sporočila, da jim je na razpolago vojaštvo. Odrejeno je, da se imajo v provinci aretirati vsi uglednejši zemljoradniki in komunisti. V Sofiji vlada velika potrlost.»¹⁹*

Zaskrbljenosti pa niso povzročale samo poostrene razmere v Bolgariji, ampak predvsem neuradne novice, ki so prinašale vesti o strašnih pokolih, ki naj bi jih vršila bolgarska vlada nad komunisti in zemljoradniki. Tako je Jutro 21. aprila objavilo članek, v katerem je pisalo o krvavem dušenju nemirov in delovanju »prekega soda«, na podlagi katerega so bolgarske oblasti izvršile smrtne obsodbe z ustrelitvijo že nad več kot 3.000 ljudmi.²⁰ Podobne vesti so se pojavljale tudi v Slovincu, kjer so že dva dni prej zapisali, da naj bi bilo samo v Sofiji tekom enega dneva po »prekem sodu« obsojenih na smrt nad 5.000 pristašev komunističnih organizacij, kar je Slovenec takole jedrnat povzel: *»Gotovo je, da je Cankov odločen krvavo borbo nadaljevati do zmage ali pa do popolnega poraza ene ali druge strani.»²¹* Še bolj kritičen je bil Slovenec v naslednjem zapisu: *»Po poročilih potnikov, ki prihajajo iz Bolgarije, dela preki sod z vso silo. Kratka preiskava ali brez nje in desetine ljudi pade pod neusmiljeno roko Cankova. Vladajoča stranka izrablja položaj v svojo korist.»²²*

To pa je bil še začetek intenzivnega poročanja o kritičnih razmerah v Bolgariji, saj so se vesti o stalnih hišnih preiskavah, aretacijah brez konca in kraja, delovanju hitrih sodišč in krvavih spopadih pojavljale vse do sredine junija. Na začetku so bile novice celo tako alarmantne, da sta časopisa poročala o divjanju državljanske vojne v Bolgariji, saj so se v državi vršili številni spopadi med organi pregona in osumljenci in enega izmed takšnih spopadov je opisal tudi Slovenec: *»V sofijskem predmestju Konjovici je prišlo predsinočnjim do pravcate bitke med vojaki in žandarji ter revolucionarji. Streljali so s strojnimi, puškami in topovi. Povod boju je dal lov na nekega atentatorja, ki se je v tem predmestju skril. Ko je žandarmerija hotela vdreti v hišo, so se nenadoma odprla hišna vrata in revolucionarji so parkrat ustrelili iz veže na žandarje. Revolucionarjem so takoj po prvih streljih prišli na pomoč njihovi tovariši, žandarmeriji pa vojaki, nakar se je razvila prava bitka med obema strankama. Boj je trajal 24 ur. Celo mesto stoji pod težkim vtisom te bitke.»²³*

Poleg poročanja o splošnih nemirih in strahovladi v Bolgariji sta Slovenec in Jutro vsekozi prinašala tudi vesti o izsledkih preiskave in usodi atentatorjev ter ostalih zarotnikov. Tako sta že takoj prinesla poročila o tem, da so bili atentati na poslanca Kosta Georgijeva,

¹⁸ Slovenec, 21. april 1925, Dogodki v Bolgariji.

¹⁹ Jutro, 19. april 1925, Bolgarska vlada v krvi zadušila nemire.

²⁰ Jutro, 21. april 1925, Nad 3.000 ljudi postreljenih po prekem sodu.

²¹ Slovenec, 19. april 1925, Dogodki v Bolgariji.

²² Slovenec, 21. april 1925, Dogodki v Bolgariji.

²³ Slovenec, 30. april 1925, Nove aretacije, novi poboji.

carja Borisa in celotno bolgarsko oblast v katedrali Sv. Nedelje organizirani od istih ljudi, torej od komunistov, ki so se povezali z zemljoradniki. Nadalje, da je bila ta obširna zarota zasnovana že na kongresu vseh komunističnih strank 24. novembra 1924 na Dunaju, kjer je bilo določeno, da se mora začeti revolucija v Bolgariji 15. aprila naslednjega leta. V skladu s tem načrtom je bil izvršen tudi dan po eksploziji v sofijski katedrali uspešen atentat na upravnika sofijske osrednje kaznilnice podpolkovnika Georgijeva, brata umorjenega narodnega poslanca Kosta Georgijeva. Ta zadnji atentat pa je bil samo eden v nizu tistih, ki so jih zarotniki še pripravljali na celo vrsto drugih političnih osebnosti v državi.

Prav tako sta časopisa že kmalu posredovala prve informacije o storilcih atentata v cerkvi Svete Nedelje, vendar do podrobnejših opisov ni prihajalo niti s strani Slovencev niti s strani Jutra. Tako je vse kar izvemo to, da je atentat pripravil tajni komunistični odbor, na čelu katerega je bil Marko Fridman, da sta zarotnikom pomagala vojaška strokovnjaka Jankov in Minkov in da je zelo pomembno vlogo odigral cerkvenik Peter Zadgorski, ki je omogočil Petru Abadžijevu, da je v katedralo nastavil eksploziv in nato med mašo prižgal vžigalno vrvico. Na še bolj skop način sta Slovenec in Jutro spremljala izsledovanje storilcev in njihovo usodo pred preiskovalnimi organi, saj sta zgolj zapisala, da so Fridmana aretirali v stanovanju neke Francozinje in da so Jankova ubili, ker se je upiral aretaciji.

Ne glede na to sta časopisa namenila precej več pozornosti sodnemu procesu, ki se je odvijal pred vojaškim sodiščem in pred katerega so postavili kar deset obtoženih, katerim je grozila smrtna kazen. In čeprav je obravnava potekala pod strogimi varnostnimi ukrepi, so bili k njej pripuščeni domači in tuji novinarji tako, da je lahko javnost vseskozi spremljala dogajanje v sodni dvorani. Še posebej pretresljivo je bilo zadnji dan razprave, ko so se odigrali najbolj tragični prizori: »*Obtoženi komunist Friedman je prosil, naj se eventualna smrtna kazen izvrši z ustreliivjo in ne z obešanjem. Kot zadnjo željo je izrazil, da vidi svojo ženo, ki je istotako aretirana. Njegov govor je napravil velik vtis. Obtoženi Koev je bil silno razburjen in se je tresel po vsem životu. Izjavil je, da nima nobenega opravlja z atentatom v cerkvi in da je imel Minkova pri sebi le iz prijateljstva. Prosil je za milost z obzirom na svoje otroke, za slučaj smrtne kazni pa naj ga ustrelje mesto obesijo. Cerkovnik Zadgorski je bil popolnoma obupan. Jokaje je poudarjal, da je sicer izvršil strašen zločin in da zasluži smrt, a prosil je usmiljenja dosmrtna ječe, da se bo mogel pokoriti. Daskalov in Tamburov sta naglašala, da sta zašla v slabo družbo in zahtevala pravično kazen. Obtoženega Grudova so danes vojaki, ki so ga gnali nazaj v zapore, ustrelili, češ da je poskušal zbežati.*«²⁴ Po teh zadnjih izjavah obtoženih je vojno sodišče izreklo obsodbo, ki se je povsem pričakovano glasila takole: »*Friedman, Zadgorski in Koev so obsojeni na smrt. Člani zemljoradniškega komiteja Petrini, Borovski, Dimitrov in atentator Abadžijev so obsojeni na smrt in contumaciam. Razen Dimitrova, za katerega bivališče se ne ve, so bili vsi in contumaciam obsojeni že ubiti, oziroma so izvršili samomor. Daskalov je obsojen na 6 let, Tamburov pa na 5 let ječe. Na smrt obsojeni bodo obešeni na javnem mestu.*«²⁵ Takšna odločitev sodišča je povzročila še več vznemirjenja, saj je »*cerkovnik Zadgorski padel na kolena ter jokaje prosil: »Ne ubijte me, ne ubijte me!« Dr. Koev se je zgrudil smrtno blede, le Friedman je ostal precej miren in je le ječal: »Moja uboga žena!«*«²⁶

Kljub temu da so vsi obsojenci zaprosili za pomilostitev in do zadnjega upali, da bodo pri carju Borisu uslišani, se to ni zgodilo. Tako so bili Fridman, Zadgorski in Koev 27. maja usmrčeni na Belem trgu v zahodnem delu Sofije, kjer se je, da bi prisostvovala usmrtitvi,

²⁴ Jutro, 12. maj 1925, Sodba v sofijskem zarotniškem procesu.

²⁵ Slovenec, 12. maj 1925, Obsodba atentatorjev v cerkvi Sv. Nedelje.

²⁶ Jutro, 12. maj 1925, Sodba v sofijskem zarotniškem procesu.

zbrala kar 150.000 glava množica. Potek justifikacije je Jutro opisalo takole: »Kot krvnike so najeli tri cigane, raztrgane in bosonoge, ki so bili popolnoma enaki razbojnikom. Krvniki so najprej prišli Koeva, ki se je v tem trenutku obrnil k prisotnim in zaklical: »Bože, bože, umiram nedolžen.« ko mu je krvnik vrgel vrv okoli vrata, je te besede ponovil. Pri Zadgorske-mu je komandant zapovedal ciganu: »Nikar se preveč ne obešaj nanj.« Friedman je rekel krvniku: »Pazi, zapustil ti bom dober bakšis.«²⁷

Komunistični atentat v cerkvi Svete Nedelje je vplival tudi na bolgarsko-jugoslovanske odnose, saj so po atentatu številni ugledni predstavniki bolgarske oblasti obtožili Jugoslavo, da je sodelovala z zarotniki, češ da je »podpirala bolgarske emigrante in revolucionarje z namenom pospeševanja revolucije v Bolgariji«.²⁸ Takšne obtožbe so v glavnem širili bolgarski zunanji minister Kalofov, bolgarski notranji minister Ruseva in bolgarski vojni minister Vlkova ter seveda bolgarsko časopisje, ki je z veliko vnemo objavljalo vse protijugoslovansko usmerjene izjave. Jugoslavija je na takšne očitke vseskozi odgovarjala z odločnim zanikanjem kakršnekoli vpletenosti v bolgarske notranje razmere, jugoslovanski zunanji minister Ninčić pa je takole ocenil podtikanja bolgarskih oblasti: »Povodom strašnih dogodkov v Bolgariji, ki so v celokupnem kulturnem svetu izzvali globok vtis, so bolgarski krogi stalno razširjali vest, da je bila teroristična akcija vodena v cilju, da se izzovejo neredi in državljanska vojna, da bi nato vojaštvo sosedov Bolgarije, predvsem njenih zapadnih sosedov, to je kraljevine SHS, šlo preko mej in okupiralo Bolgarijo. Te trditve ne potrebujejo dementija, ker so same po sebi tako neresne, da jim pameten človek ne bo veroval. Naše vojaštvo služi izključno v obrambo naše države in naša država je dosedaj dala dovolj dokazov, da hoče imeti s svojimi sosedi najboljše odnose. Naša država je dobre odnose z Bolgarijo stalno vzdrževala, četudi se na Bolgarskem teritoriju pred očmi oficijelne Bolgarske pripravljajo atentati in krvoločni vpadi razbojnikov na naše ozemlje.«²⁹ Na podoben način kot jugoslovanski zunanji minister Ninčić sta tudi Slovenec in Jutro ocenjevala bolgarsko gonjo proti Jugoslaviji, s tem, da sta jo presojala še bolj kritično, saj sta jo na eni strani označila za absurdno na drugi strani pa sta ji pripisala zgolj spretnost taktične poteze, s katero želi sofijska oblast obrniti pozornost od svoje strahovlade in zato sumničati Jugoslavijo.

In če je Jugoslavija sprva navidez mirmo opazovala rovarjenje Bolgarije ter pristala na poostrene ukrepe proti bolgarskim emigrantom, ki so se nahajali na jugoslovanskem ozemlju, je po povečanju bolgarske armade za 10.000 mož že z večjo skrbjo obravnavala bolgarske zunanje politične načrte, še posebej jo je skrbelo dejstvo, da je Bolgarija ravno na meji z Jugoslavijo pomnožila svoje čete. A tudi te skrbi so se kmalu izkazale za odvečne, saj se je spor med državama že konec aprila rešil, takrat je namreč bolgarska vlada izdala uradno izjavo, v kateri je Bolgarija zanikala, da bi njeni predstavniki kadarkoli obdolžili Jugoslavijo vpletenosti v atentat, saj naj bi se njihove izjave vseskozi nanašale samo na zemljoradniško in komunistično emigracijo v tujini. Kljub vnovični vzpostavitvi prijateljstva med državama, ki se je najbolje ponazorilo ravno z obiskom bolgarskega zunanjega ministra Kalofova v Beogradu v začetku maja, pa so se bolgarski očitki napram Jugoslaviji še naprej pojavljali, zlasti pri sodnem procesu proti atentatorjem, ko je poskušal tožilec v zaroto večkrat vplesti tudi Jugoslavijo.

Poleg vsega že navedenega je pri obravnavi odmevov na atentat v sofijski katedrali pomembno tudi, kakšno stališče sta Slovenec in Jutro zavzela do katastrofalnega dogodka v Bolgariji. Oba časopisa sta namreč že par dni po atentatu jasno izrazila svoje videnje atenta-

²⁷ Jutro, 28. maj 1925, Justifikacija sofijskih zarotnikov.

²⁸ Jutro, 24. april 1925, Naša demarša v Sofiji.

²⁹ Slovenec, 22. april 1925, Izjava našega zunanjega ministra.

ta, ki se je precej razlikovalo. Tako je Jutro 18. aprila zapisalo, da se lahko Jugoslovani samo Bogu zahvalijo, da je na oblasti vlada »energične roke« Narodnega bloka, saj »ni ugibanje, temveč jasna stvar, da bi bila pod nadaljevanjem Radić-Davidovičevega režima sedaj tudi naša država v sličnem boljševiškem kaosu, kakor Bolgarija: saj je prevratni načrt tretje internacionale obsegal vse balkanske države in našo kot jedro Balkana še prav posebno.«³⁰ Do povsem drugačne ugotovitve je prišel 19. aprila Slovenec, ki je po kratkem opisu političnih razmer v Bolgariji v preteklih letih takole ocenil nesrečne razmere v bolgarski državi, pri čemer je zelo kritično napadel jugoslovanski odnos do Bolgarije: »Nikola Pašić ta razvoj [v Bolgariji] ravnodušno gleda, ker je žalibog prožet tiste miselnosti, ki bi jo jugoslovanski narodi morali davno položiti ad acta, žrtvujoč svoje stare ambicije, spore, maščevanje in osvajalne nagone v interesu skupnosti jugoslovanskih narodov. Mi smo kot močnejši imeli že večkrat priliko, da Bolgariji, ki je popolnoma brez moči, pomagamo, jo moralno podpremo, se pred mednarodnim forumom zanjo zavzemamo, pa mirno gledamo, kako čedalje bolj propada, dasi je Bolgarija pod Stambolijskim pokazala resno voljo, da pokoplje stare pretenzije. Čisto mirno rečemo, da smo tudi mi sokrivi nesreče bratskega naroda, ki trpi za tuje greh.«³¹ Še natančneje se je Slovenec izrazil 23. aprila, ko je zapisal: »Tragedije bolgarskega naroda je po velikem delu kriva povojna politika Nikole Pašića, ki ni politika sporazumevanja in zedinjevanja, ampak maščevalnosti in nadvladanja.«³² Podobni napadi na vladno Pašić-Pribičević so se pojavljali v Slovencu tudi v naslednjih dneh in na takšne očitke je Jutro že kmalu odgovorilo v članku Kompromitirani klerikalci, v katerem je povzelo pisanje beograjskih listov, ki so označili pisanje Slovenca za »grd slučaj zlobe, podlosti in izdajstva v kočljivih trenutkih naše države« oziroma so klerikalce ožigosali za prostovoljne agente bolgarskega notranjega ministra Ruseva in bolgarskega ministrskega predsednika Cankova. Hkrati je Jutro še v tem istem članku odgovorilo na očitke katoliškega političnega tabora glede nepomoči jugoslovanske vlade Bolgariji: »Bilo je dovolj prilik za sporazum med Srbi in Bolgari, vedno pa so Bolgari v najneugodnejših trenutkih zahrbtno napadli Srbe in tako dokazali, da ni med njimi niti iskre jugoslovanske miselnosti. Politični in gospodarski depresiji v Bolgarski ni vzrok Pašićeva vlada in jugoslovanska politika, pač pa medvojna politika bolgarske vlade pod vodstvom Koburžanov, ki se še danes nadaljuje v protijugoslovanskem smislu.«³³ In tudi v nadaljevanju je Jutro še nekajkrat pisalo o »veleizdajniški akciji« glasila ljubljanskega škofa dr. Korošca, vendar se polemika med Jutrom in Slovencem ni bolj zaostрила, saj je katoliški politični tabor že konec aprila omilili svoje izjave in se tako spretno izvlekel iz »bolgarske afere«. Kljub temu liberalci njihovega postopanje niso spregledali, saj so zapisali: »Ponovno ugotavljamo, da vsa opravičevanja Slovenca ne bodo zbrisala tega, kar je zapisal, ko je edini izmed vseh jugoslovanskih listov padel v hrbet naši državi ob priliki zunanjega spora. Klerikalci so se sami razkrinkali, sami zopet postavili na sramotni oder rimskega ovaduha in izdajalca.«³⁴

³⁰ Jutro, 18. april 1925, V Bolgariji divja državljanska vojna.

³¹ Slovenec, 19. april 1925, Dogodki v Bolgariji.

³² Slovenec, 23. april 1925, Strahovlada v Bolgariji.

³³ Jutro, 28. april 1925, Kompromitirani klerikalci.

³⁴ Jutro, 30. april 1925, Umik klerikalcev v bolgarski aferi.

Romunija

Atentat na predsednika vlade Iona Duca

Romunija je po koncu prve svetovne vojne, kljub separatnemu miru s centralnimi silami, zaradi zmage antante dobila povrnjeno izgubljeno ozemlje in si še povečala meje na račun Transilvanije, Bukovine, vzhodnega Banata in Besarabije. Zadoščene nacionalistične težnje pa niso odpravile kritičnega gospodarskega in socialnega stanje, ki je zavladalo v Romuniji v povojnem obdobju. Obširna agrarna reforma je bila poskus mimo, saj majhne kmetije kmetom, ki so predstavljali kar 80% vsega prebivalstva, niso omogočale preživetja in so jih pahnila v neizmerno revščino. Tako se je že prisotna velika razlika med revnimi in bogatimi še povečala. K slabemu gospodarskemu stanju je pripomogla še počasna industrializacija.

Tudi romunsko politično stanje je bilo nemirno, zaznamovale so ga številne volitve in menjajoče se vlade. Kljub temu je temelj povojnemu režimu dala leta 1923 sprejeta ustava. Vloga kralja Ferdinanda I. (1865–1927), ki je zasedel prestol leta 1914, je sicer bila še naprej precejšnja, a Ferdinand, ki so ga šele leta 1922 slavnostno okronali za »kralja vseh Romunov«, ni na silo uveljavljal svoje volje v politiki. Med političnimi strankami sta bili najmočnejši Narodna liberalna stranka, ki je pod vodstvom Iona I. C. Brtianuja (1864–1927) odredjala državno politiko že med vojno in nato med leti 1918–1919, 1922–1926 in leta 1927, in Narodna kmečka stranka, ki je leta 1928 po smrti Iona I. C. Brtianuja ter kralja Ferdinanda, zmagala na volitvah in nato z absolutno večino sestavila novo vlado, na čelu katere je postavila Iulija Maniuja (1873–1953). Nova vlada, od katere so veliko pričakovali kmetje, ni mogla izboljšati socialnega položaja, ki ga je še zaostila svetovna gospodarska kriza in tako je njena podpora kmalu padla. V takšnih razmerah se je leta 1930 v domovino vrnil Ferdinandov sin Karel (1893–1953) in zahteval prestol, pa čeprav se mu je že pred leti odpovedal. Karlova vmitev je v času splošne krize učinkovala pomirjujoče, saj so mnogi videli samo v monarhu »rešitelja domovine« in zato je bil tudi na veliko presenečenje skoraj brez večjega ugovarjanja 8. junija 1930 razglašen za kralja Karla II.

Za razliko od kralja Ferdinanda, ki je dobro sodeloval z liberalci, je Karel II. videl ne samo v njih, ampak tudi v ostalih političnih strankah in nasploh večstrankarskem sistemu svojega velikega sovražnika. Zato je vse bolj uveljavljal avtoritaren režim in v svoj prid izkoriščal pravice, ki so mu kot kralju pripadale. Na ključne položaje je postavljal svoje ljudi, politične stranke je oslabil in si jih podredil z notranjimi spori in tudi pravico do imenovanja ministrskega predsednika je postopoma izkoristil za popolno podreditev vlade. A do absolutnega prevzema oblasti se je moral Karel spopasti še s skrajno desno usmerjeno »Železno gardo«, ki je s fašistično ideologijo uspela vzpostaviti v državi trdno organizacijo in dobiti veliko podporo pri prebivalstvu.

»Železna garda« (Garda de Fier) je nastala leta 1930 kot naslednica leta 1927 ustanovljene »Legije nadangela Mihaela«. Na čelu te politične in vojaške organizacije je bil »Kapitan« (Cpitan) Corneliu Zelea Codreanu (1899–1938). Po svojih uniformah (srajci zelene barve s prišitim križem), načinu pozdravljanja in poveličevanju voditelja »Kapitana« Codreanuja so pripadniki »Železne garde«, legionarji, spominjali na nemške nacistične ali italijanske fašiste, njihova posebnost pa je bila vzgajanje legionarjev v t.i. »gnezdu«, kjer so se v manjših skupinah učili prijateljstva, dajanja medsebojne pomoči, požrtvovalnosti in discipline.³⁵ V

³⁵ Bartl, Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, Band I. München: R. Oldenbourg, 1974–1981, str. 320.

času splošne gospodarske krize je »Železna garda« dobro izkoristila porazno stanje v državi in pritegnila romunsko prebivalstvo ne samo z izrazitim antisemitizmom, ki je bilo porojeno iz povsem specifičnega romunskega okolja, ampak tudi z zavzemanjem za kmečkega človeka in njegovo zemljo ter s poudarjanjem ortodoksnega krščanstva. Priljubljenost ji je narasla tudi z organiziranjem delovnih brigad, katere so obsegale različne akcije od grajenja mostov in cest do žetev.

Podpora, ki jo je »Železna garda« dobivala pri prebivalstvu, nikakor ni odgovarjala kralju Karlu in zato jo je želel čimprej odstraniti iz političnega življenja. Tako je bila že leta 1931 prepovedana, vendar je kljub temu s spremenjenim imenom (»Skupina C. Z. Codreanu«) nastopila na naslednjih volitvah leta 1932, a so jo znova prepovedali. Ko pa je bil leta 1933 imenovan za novega predsednika vlade Ion Duca (1879–1933)³⁶, ki je po smrti Vintil Brtianu-ja leta 1930 stopil na čelo Narodne liberalne stranke, je kralj Karel sklenil dokončno obračunati z »Železno gardo«. In tako je na kraljevo zahtevo predsednik vlade izdal dekret, s katerim so zaprli po nekaj sto pripadnikov »Železne garde«, po pričevanju Codreanuja naj bi jih ujeli celo 18.000.³⁷ To dejanje legionarji niso mirno dopustili, ampak so se že čez nekaj tednov maščevali z atentatom na podpisnika dekreta Iona Duca. Tako je 29. decembra 1933 na železniški postaji v Sinaiu nekaj čez deseto uro, ko je predsednik vlade skupaj s sodelavci čakal na vlak za Budimpešto, pripadnik »Železne garde« stopil na peron in ustrelil štiri strele proti Ionu Duci in ga smrtno rani. To pa je bil šele začetek krvavega obračuna med oblastjo in »Železno gardo«.

Odmevi v Slovenju in Jutru

O atentatu na romunskega ministrskega predsednika Iona Duca sta poročala zelo podrobno tako Slovenec kot tudi Jutro, ki sta v glavnem vso svojo pozornost usmerila na natančno opisovanje morilskega napada, na nestabilne razmere, ki so v Romuniji nastale po atentatu in na posebne ukrepe oblasti. V tem okviru sta še posebej veliko skrb namenila pokojnemu predsedniku vlade in atentatorjem oziroma nasploh preganjanju vseh pripadnikov Železne garde. Razen tega pa niti Slovenec niti Jutro nista ponudila bralcu kakršnihkoli drugih vesti povezanih z atentatom. Prav tako se tudi ni razvila polemika med časopisoma. Zaznati je bilo moč samo to, da sta vendarle tako časopis liberalne kot tudi katoliške politične struje zavzela svoje stališče ne samo do atentata, ampak tudi do pojava fašističnih organizacij.

Prvo novico sta časopisa objavila že dan po atentatu, torej 30. decembra 1933, vendar ji Slovenec in Jutro nista namenila enake stopnje pomembnosti, saj jo je Slovenec objavil šele na drugi strani, medtem ko jo je Jutro objavilo na prvi in to kar dvakrat, saj sta tistega dne

³⁶ Ion Duca je bil rojen 20. decembra 1879 v Bukarešti. Njegov oče je bil glavni ravnatelj romunskih železnic. Študiral je v Bukarešti in v Parizu, kjer je pridobil naziv doktorja prava. Nekaj časa je bil sodnik, potem se je posvetil strokovnemu gibanju in postal leta 1907 ravnatelj osrednje blagajne romunskih ljudskih bank. Leta 1907 je stopil v politično življenje z vključitvijo v liberalno stranko. Skoraj nepretrgoma je bil poslanec parlamenta in je kot tak deloval v prvi vrsti na narodno-gospodarskem in socialnem področju. Poleg Vintil Brtianua je bil najvidnejši voditelj liberalne stranke. Leta 1914 je postal prvič minister in minister je bil potem še v vseh vladah, ki so jih sestavili liberalci. V vladnih postavitvah so mu vedno pripadla zelo ugledna mesta, najpomembnejše med temi je bilo mesto zunanjega ministra, ki ga je v dvajsetih letih dvajsetega stoletja vodil kar štiri leta in tako bistveno pripomogel k uspešnemu delovanju Male antante. Po smrti Vintil Brtianua je postal leta 1930 voditelj liberalne stranke. Ko pa je novembra 1933 prvič sestavil vlado, je že čez slaba dva meseca umrl kot žrtev atentata, ki ga je pripravila Železna garda.

³⁷ Miša Gleni, *Balkan 1804–1999* (II. deo). Nacionalizam, rat i velike sile. Beograd: B92, 2001, str. 149.

izšli kar dve različni izdaji liberalnega lista. Ne glede na to je že ta prva vest posredovala slovenskemu bralstvu vse ključne informacije v zvezi z romunskim atentatom. V Slovincu se je glasila takole: »Bukarešta, 29. decembra. Danes popoldne je bil predsednik romunske vlade Jon Duca v avdijenci pri kralju v Sinaji. Nato se je vrnil na sinajski kolodvor, ker se je mislil odpeljati nazaj v Bukarešto. Ker je imel vlak precejšnjo zamudo, se je sprehajal po peronu s sinajskim županom. Ob pol 10 zvečer je pristopil k njemu neki študent, ki je sprožil štiri revolverске strele v Duco, ki so ga vsi zadeli v glavo. Duca se je na mestu zgrudil mrtev. Poleg tega je vrgel ta študent tudi bombo, ki je eksplodirala in ranila sinajskega župana. Študent se imenuje Konstantinescu. Policija je takoj aretirala njega in še tri [v resnici samo dva] njegove tovariše. Konstantinescu je bil član »Železne garde« in protižidovskega društva, ki ga je nedavno Ducova vlada razpustila.«³⁸

Poleg takšnih opisov morilskega dejanja, ki so se v naslednjih dneh še nekajkrat zvrstili na straneh obeh časopisov, sta Slovenec in Jutro predstavila bralstvu tudi življenjsko pot tragično umrlega predsednika vlade. Slovenec je to storil zelo natančno in z vsemi biografskimi podatki že ob objavi prve novice 30. decembra, Jutro pa nekoliko bolj opisno šele 3. januarja, ko je poročalo o pogrebnih svečanostih in takrat je med drugim zapisalo naslednje: »Po rodu je bil [Jon Duca] Bukareščan, sin generalnega direktorja rumunskih železnic. Že mlad se je vrgel v politiko in se udejstvoval v liberalni stranki, ki ga je kmalu priznavala za enega svojih voditeljev. Komaj 35 let star – pred vojno je bila to še senzacija – je postal l. 1914 prvič minister in minister je bil potem v vseh vladah, ki so jih sestavili liberali. Največ časa je bil zunanji minister in kot tak med stvaritelji Male antante. Pravilno je spoznal, da je varna bodočnost Rumunije zajamčena samo v tesni zvezi z Jugoslavijo in Češkoslovaško ter roko v roki s tema dvema v zvezi s Francijo. Njegova politika ni bila frankofilska, kakor so mu to očitali njegovi nasprotniki doma in še bolj v tujini, marveč je bila izrazito rumunska politika, diktirana po življenjskih interesih domovine in obenem po stremljenju, da tudi Rumunija prispeva svoj del k ohranitvi in utrditvi miru.«³⁹

In če je že v tem navedku moč zaznati nastavke poveljevalnega pisanja o romunskem ministrskem predsedniku, se je to v nadaljevanju samo še izkristaliziralo. Tako se o Ionu Duci niti v Slovincu niti v Jutru nikoli ni poročalo v negativnem smislu, ampak samo na način poudarjanja njegovih zaslug in kreposti. Ta povzdignjena vloga se je skorajda v celoti nanašala samo na Duco kot politika in državnika, medtem ko je bila le redko prikazana njegova človeška plat, kar dobro ponazori tudi naslednji kolaž oznak povzetih iz obeh časopisov: Ion Duca je bil »veliki liberalni romunski državnik«, »eden izmed najbolj preizkušenih romunskih politikov in mož velikega ugleda doma in v inozemstvu«, »demokrat v pravem pomenu besede«, »mili človekoljub«, »človek, ki si je bil v svesti svoje velike odgovornosti in je bil navdahnjen najplemenitejšega patriotizma, človek, ki je od prvega dne, ko je prišel na vlado, strmel po tem, da čim bolj zagotovi v državi red in zakonitost v interesu splošne konsolidacije.«⁴⁰

Povsem drugačen odnos sta Slovenec in Jutro vzpostavila do atentatorja. Zanj sicer nista uporabljala pretirano negativnih ali zaničevalnih oznak, se je pa opazila v pisanju obeh časopisov nenaklonjenost, ki je izvirala predvsem iz splošne obsodbe morilskih napadov, saj »kri še nikdar ni ničesar izničila, niti ni popravila krivic, niti olajšala bremen.«⁴¹ In zato so se v

³⁸ Slovenec, 30. december 1933, Duca, romunski predsednik – ubit.

³⁹ Jutro, 3. januar 1934, Umor v Sinaji.

⁴⁰ Jutro, 31. december 1933, Obsedeno stanje v Romuniji. Slovenec, 31. december 1933, Krvava politična drama v Romuniji.

⁴¹ Slovenec, 31. december 1933, Krvava politična drama v Romuniji.

zvezi z atentatorjem najpogosteje pojavljali splošni opisi, eden izmed takšnih je bil objavljen v Slovincu že 31. decembra: *»Atentator Konstantinescu je bil lepo oblečen in je na vsakogar napravil dober vtis. Na svoje delo [umor Iona Duca] je ponosen ter je bil prav zadovoljen, ko so ga na postaji časnikarji fotografirali. Pripoveduje, da mu je 25 let in da je bil še pred tremi tedni uradnik pri elektrarni v Bukarešti, da pa je to službo pred volitvami zapustil. S svojima tovarišema, od katerih je eden učenec trgovske šole, drugi pa študent filozofske fakultete, je pripravil vse potrebno za atentat.«*⁴²

Bolj kot sam atentator je bila kritičnemu ocenjevanju obeh časopisih izpostavljena organizacija Železna garda, katere član je bil Konstantinescu. Ta je bila namreč že takoj podvržena strogemu obsojanju, zlasti zaradi nasilnih metod, ki se jih lahko poslužuje samo *»brezverska materijalistična in sfanatizirana družba v boju proti političnim nasprotnikom«*.⁴³ Poleg tega je že dejstvo, da je Železna garda organizacija fašističnega oziroma nacističnega tipa, ki je v Romuniji znana po *»izzivanju neredov in nemirov«* in ki ima *»na vesti tudi celo vrsto umorov in drugih zločinov«*, bistveno pripomoglo k ustvarjanju negativne slike tako v Slovincu kot tudi v Jutru. Časopisa sta jo namreč opisovala zgolj kot *»fašistično pobarvano politično organizacijo, ki se je hotela po zgledu Hitlerja z nasiljem in terorjem polastiti državne oblasti in v smislu svojega programa izvajati reforme, ki bi bile ne le v popolnem nasprotju z določbami ustave, marveč bi tudi škodovala ugledu države na zunaj in upropastile narodno gospodarstvo.«*⁴⁴ Poleg tega sta Slovenec in Jutro tudi izčrpno poročala o moralni in finančni podpori Železne garde s strani italijanskih fašistov in nemških nacistov. V tem pogledu sta še posebej veliko pozornost namenila poročanju nemških in italijanskih listov, v katerih se najbolje vidi odnos obeh fašističnih držav do nasilnih akcij Železne garde v Romuniji: *»Poučno je pisanje fašističnih in hitlerjevskih listov o sinajskem umoru. Zločin sam sicer obsojajo, ker drugače pred svetom pač ne gre. Toda obenem poskušajo opravičevati atentatorje in Železno gardo ter dokazujejo, da je sedanja notranja in zunanja politika Rumunije taka, da mora izzvati odpor. O zunanji politiki pravijo, da je zapeljala državo v panslavistične vode, v katerih mora utoniti. Take so bile pač tudi injekcije, ki so jih fašisti in hitlerjevci po svojih emisarjih sistematično vbrizgavali rumunski mladini, kolikor se je je zbiralo pod prapori Železne garde.«*⁴⁵ Kljub temu v končni fazi Slovenec in Jutro vendarle nista mogla direktno pokazati na zunanjega krivca: *»Gotovo bi bilo krivično trditi, da je tudi misel sinajskega zločina prišla od zunaj. Neposredno odgovornost zanj nosijo poleg atentatorjev še morebitni inspiratorji iz vrst Železne garde. Del moralne odgovornosti pa pade gotovo tudi na one tuje vzore, ki so učili, da je tudi zločin lahko sredstvo politične borbe, in ki so posebno umorjenega Duco slikali kot glavno oviro za rumunsko »fašistično odrešitev.«*⁴⁶

Pri pisanju obeh časopisov o odgovornosti je zanimivo še to, da je znal samo Slovenec celovito predstaviti razmere v Romuniji, ko je poudaril, da del krivde pade tudi na obstoječo romunsko oblast, ker je ta na zadnjih volitvah zmagala z nedemokracijskimi sredstvi: *»Zadnje volitve, ki jih je vodila liberalna stranka, so bile tudi v romunski zgodovini po metodah, ki se jih je vlada posluževala, nekaj izrednega. Nekaj novega. Tudi nepristranski listi priznavajo, da se je vršil teror, kot nikdar poprej. Opozicijske stranke svojih volivcev sploh niso smele spraviti na volišče, če pa so prodrli vojaške kordone, so bili iz volišč izgnani, njihovi voditelji, pa enostavno zaprti. Samo s takšnim terorjem, za katerega pa mili človekoljub Duca ni*

⁴² Prav tam.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Jutro, 31. december 1933, Kako je bil Duca umorjen.

⁴⁵ Jutro, 3. januar 1934, Umor v Sinaji.

⁴⁶ Prav tam.

osebno odgovoren, je mogla liberalna stranka zmagati in se je upala trditi, da stoji za njo, ki je imela pred par meseci le peščico bankirjev in židov za seboj, strnjena večinska romunskega naroda. Zmaga liberalne stranke je bila Pyrrhusova zmaga v Romuniji in metode, s katerimi je bila izvojevana, bodo odgovorne za posledice vzvalovane ljudske nejevolje in za grenčico, ki pa jo bo moral izprazniti – romunski narod.«⁴⁷

Poleg vsega že navedenega sta Slovenec in Jutro vseskozi z veliko pozornostjo spremljala tudi posledice atentata. V tem okviru sta najprej pisala o učinku tragične vesti na romunsko prebivalstvo in o globoki žalosti, ki je zajela državo in ki se je najbolje pokazala ravno ob veličastnem pogrebu ministrskega predsednika Duce v Bukarešti, katerega se je udeležila stotisočglava množica ljudi iz vseh koncev države. Pri tem nista pozabila poudariti, da tudi »mi sočustvujemo z romunskim narodom, ki žalujejo ob rakvi enega svojih velikih mož in ki s strahom gleda v bodočnost, ki zija nasproti izza dimov revolverja, ki je tako usodno preukrenil usodo velikega naroda« in da zato »izrekamo sožalje in izražamo upanje, da bodo zdrave sile romunskega naroda nadvladale nad anarhijo, ki se oznanja iz revolverjskih streliv v Sinaji.«⁴⁸

Nato sta se tako Slovenec kot tudi Jutro skorajda v celoti osredotočila na nestabilne razmere v državi in poostrene ukrepe, s katerimi je romunska vlada želela dokončno obračunati ne samo s široko zasnovano zaroto atentatorjev, ampak tudi s celotno Železno gardo. Tako sta se o tem časopisa obširno razpisala že 31. decembra, ko sta poročala o obsednem stanju, ki je bilo zaradi ohranitve miru, reda in varnosti razglašeno takoj po atentatu ter o uvedbi stroge cenzure tiska, s katero bodo preprečili »vsako hujskanje in harangviranje mas«, zlasti pa omejili nemški in italijanski tisk. Hkrati sta Slovenec in Jutro tudi spremljala zaplete pri oblikovanju nove vlade in pri tem bila še posebej pozorna na odločno delovanje novega ministrskega predsednika Tatarescuja, ki je že takoj po svojem imenovanju napovedal neizprosno boj proti Železni gardi, saj »fašistov v Romuniji ne bomo trpeli.«⁴⁹ In tako se je začela obsežna akcija, ki se je sprva pod okriljem preiskave proti zarotnikom atentata na Duco usmerila na atentatorja Konstantinescuja, njegova dva pomagača in na njihovega vodilnega zarotnika generala Cantacuzena, nato pa se je čedalje bolj drastično nadaljevala z množičnimi aretacijami, ne samo dejanskih osumljencev, ampak tudi vseh ostalih pripadnikov Železne garde. In zato ni presenetljivo, da so se že kmalu prve številke aretiranih, ki so se gibale okoli sto, povzdignile na 6.000 in nato celo na 10.000. Še posebej zaskrbljujoče je bilo dejstvo, da policija proti aretirancem, razen dejanskih zarotnikov, ni imela konkretnih dokazov, s katerimi bi lahko upravičila njihovo priprtje in da so se med njimi nahajali tudi številni ugledni posamezniki. Celotno sliko aretirancev je takole povzel Slovenec: »Med njimi [aretiranimi] se nahajajo generali, vseučiliški profesorji, advokati, učitelji in popi z dežele ter veliko število dijakov; govori se, da 1500. Med njimi se nahajajo trije atentatorji, ki so ubili Duco, Constantinescu, Belli Mace in Caranica. Med zaprtimi so tudi trije znani intelektualci Romunije: pesnik Nikifor Crainis, pisatelj Dragos Protopopescu, filozof Nae Ionescu, ravnatelj monarhističnega glasila »Cuventul«. Aretirancem se seveda ne godi dobro, ker je starodavna ilavska trdnjava skrajno nezdrava in so ječe 12 metrov pod zemljo. Pravica je seveda pravica in aretiranci se pač ne smejo pritoževati, če ždijo zdaj v ječah, ki so jih sami namenili onim, kateri so jih zdaj vtaknili vanje.«⁵⁰

⁴⁷ Slovenec, 31. december 1933, Krvava politična drama v Romuniji.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Slovenec, 14. januar 1934, Tatarescu sklenil odločno akcijo proti fašizmu.

⁵⁰ Slovenec, 19. januar 1934, Romunija hoče red.

Ta zadnji stavek, ki zveni precej neizprosno, če pomislimo, da je bilo med zaprtimi ljudmi večji del tistih, ki z atentatom sploh niso bili povezani, se sklada z uradnimi izsledki romunske preiskave, ki so neprestano sporočale, da je bil atentat široko zasnovan v vrstah Železne garde in da so ga njeni pripadniki organizirali samo z namenom izzivanja neredov v državi, da bi se nato lahko začel fašistični puč, s katerim bi prevzeli oblast. O takšnih prevratnih načrtih je bralstvo prepričevalo tudi naslednje poročilo: *»Iz spisov, ki so jih našli v stanovanju generala Cantacuzena, je razvidno, da bi moral atentat na ministrskega predsednika Duco pomeniti začetek fašističnega prevrata. Našli so tudi listo novega kabineta. Ministrski predsednik naj bi postal Codreanu, dočim si je general Cantacuzena pridržal tri važne resore, namreč notranje, zunanje in finančno ministrstvo.«*⁵¹

Pri tej izjemno obsežni akciji romunskih organov pregona je zanimivo zlasti, da jim voditelja Železne garde Cornelia Zelea Codreanu ni uspelo aretirati, pa čeprav so vse ostale vodilne člane ujeli. Ne glede na to se je sodni proces proti morilcem Iona Duce začel že konec januarja in med obtoženimi je bil poleg vseh pomembnejših članov Železne garde tudi Codreanu.

Atentat na predsednika vlade Armanda Călinescuja

Kralj Karel II., ki se je po atentatu na ministrskega predsednika Iona Duca začel bati tudi za svoje življenje, je moral v naslednjih nekaj letih tolerirati »Železno gardo«, ki je kljub prepovedi delovanja še naprej pridobivala na popularnosti. Tako je med leti 1935 in 1938 nastopala na volitvah pod novim imenom »Vse za domovino« (Totul pentru bar) in leta 1937 doživela senzacionalni uspeh, ko je postala tretja najmočnejša stranka v parlamentu. Kralj Karel se je sprva na porast moči skrajne desnice odzval z oblikovanjem nove vlade, na čelo katere je postavil Octaviana Goga (1881–1938), nato pa je, zaradi vse večje bojazni, da bodo desni ekstremisti vzpostavili fašistično diktaturo v državi in da si bo nacistična Nemčija pri svojem prodoru na Balkan podredila tudi Romunijo, uvedel 10. februarja 1938 osebno diktaturo in postavil novo vlado s patriarhom Mironom Cristeaom na čelu. Že kmalu je novi režim legaliziral s sprejetjem nove ustave, ki je podelila kralju vso oblast, stare politične stranke pa je ukinil in ustanovil državno stranko »Fronto narodnega preporeka« (Frontul Renașterii Nationale).

Po utrditvi diktature je kralj dobil tudi proste roke za dokončen obračun z »Železno gardo«, katero je v tem času že močno podpirala nacistična Nemčija. Zato je naročil notranjemu ministru Armandu Călinescuju, naj jo uniči ne glede na izbiro sredstev. Călinescu je 15. aprila 1938 izdal dekret o vzdrževanju reda v državi, s katerim je v bistvu vpeljal nov kazenski zakonik, na podlagi katerega je lahko že čez tri dni aretirati voditelje »Železne garde«, med njimi tudi Codreanuja z obrazložitvijo, da je »Železna garda« pripravljala zaroto zoper javni red. Na podlagi tega so vse voditelje obsodili na daljše zaporne kazni, Codreanu je bil obsojen na 10 let prisilnega dela. Z ostalimi legionarji ali zgolj njihovimi simpatizerji pa je Călinescu obračunal tako, da jih je zaprl v posebej za to ustanovljena taborišča.⁵²

Ne glede na to je »Železna garda« še naprej delovala in poskušala z različnimi napadi prisiliti oblast, da bi izpustila njihovega voditelja, vendar brez uspeha. Obračun z »Železno gardo« je šel celo tako daleč, da so stražarji v noči med 29. in 30. novembrom leta 1938 pri

⁵¹ Jutro, 19. januar 1934, Prevratni načrti romunske »Železne garde«.

⁵² Keith Hitchins, Rumania: 1866–1947. Oxford: Clarendon press, 1994, str. 421–422.

prevozu vodilnih legionarjev v zapor Jilava ubili Codreanuja in trinajst drugih legionarjev (med njimi so bili tudi morilci leta 1933 ubitega predsednika vlade Iona Duca), ker naj bi, tako se je glasila uradna verzija, poskušali pobegniti, a v resnici jih je dal ubiti sam kralj. Smrt voditelja »Železne garde« je med legionarji močno učinkovala. Codreanu je v očeh svojih privrženec postal mučenik, v imenu katerega so majhne skupine legionarjev, ki so po kraljevem uničenju še delovale, organizirale različne povračilne akcije. Najbolj odmevna med njimi je bila vsekakor 21. septembra 1939, ko so na odprti cesti v Bukarešti izvršili atentat na novega predsednika vlade Armanda Călinescuja in ga ubili. Călinescu (1893–1939), ki je vseskozi aktivno deloval v političnem življenju in je bil večkrat na odgovornih položajih v vladi, je postal tarča atentata samo zato, ker je v imenu kralja Karla II. v letih 1938/9 nasilno obračunal z »Železno gardo« in jo tudi dokončno odstranil iz političnega in javnega prostora. Vendar tudi s tem krvavim dejanjem legionarji niso pridobili, saj so oblasti izkoristile atentat za nov, še strašnejši, obračun z ostanki »Železne garde« in tako je policija v povračilnem pokolu ubila okoli 250 legionarjev, njihova trupla pa razstavila na ogled.⁵³

Kljub temu, da je kralju uspelo obračunati z domačim sovražnikom, v zunanje političnem pogledu ni zmožal obvarovati države pred nacističnim prodorom. Tako je 23. novembra 1940 Romunija pristopila k trojnemu paktu. Zavezništvo z Nemčijo pa ji ni prineslo nič dobrega, saj je morala odstopiti Sovjetski zvezi Besarabijo in severno Bukovino, Madžarski severno Transilvanijo, Bolgariji pa Dobrudžo. Poleg tega se je moral Karel II. odreči prestolu v korist svojega sina Mihaela I. in zapustiti državo, oblast pa je prevzela fašistična vlada, na čelu katere je bil general Ion Antonescu (1882–1946), ki je najprej vladal skupaj z »Železno gardo«, nato pa uvedel osebno diktaturo. Z upadanjem nemške moči na bojiščih je avgusta 1944 kralj Mihael odstavil Antonescuja in prekinil zavezništvo z Nemčijo. Po osvoboditvi je oblast v Romuniji prevzel komunističen režim s Petrom Grozo (1884–1958) na čelu.

Odmevi v Slovencu in Jutru

O atentatu na romunskega predsednika vlade Armanda Călinescuja sta sicer poročala tako Slovenec kot tudi Jutro, vendar ne intenzivno in obširno. V obeh časopisih so se samo dober teden dni pojavljale novice v zvezi z atentatom, pa še te so bile v glavnem osredotočene na potek morilskega napada, na predstavitev življenjske poti Armanda Călinescuja in na krvav obračun z Železno gardo. K temu je na eni strani pripomoglo dejstvo, da so romunske oblasti po hitrem in krvavem postopku zaključile preiskavo ne samo proti atentatorjem, ampak tudi proti ostalim pristašem Železne garde, s čimer so se razmere v Romuniji hitro stabilizirale, na drugi strani pa tudi čedalje večja mednarodna napetost zaradi vojnih razmer, ki so se začele 1. septembra z nemškim napadom na Poljsko. Poleg tega se pisanje Slovenca in Jutra skorajda ni bistveno razlikovalo, saj sta prejemale iste uradne ali neuradne vesti romunskih in tujih poročevalcev oziroma tiskovnih uradov.

Prvo novico sta Slovenec in Jutro prinesla že dan po atentatu, torej 22. septembra 1939. Takrat sta na prvi strani objavila srednje velik članek, katerega sta opremila še s sliko pokojnega Armanda Călinescuja. V tej prvi novici so bile združene vse ključne informacije v zvezi z atentatom, najbolj pa je bil opisan sam morilski napad, ki se je v Slovencu glasil takole: *»Predsednik vlade se je peljal z avtomobilom domov iz svojih uradov. Pri mostu Dembovica so morilci s tremi avtomobili napravili zastoje tako, da se je en avtomobil morilcev zaletel v*

⁵³ Ekkehard Völkl, Rumänien: vom 19. Jahrhundert bis in die Gegenwart. Regensburg: Pustet, 1995, str. 121.

predsednikov avtomobil. Istočasno pa se je predsednikovemu avtomobilu čez pot zastavil nek zelo obložen kmečki voz. Ko je predsednikov avtomobil stal, so iz drugih dveh avtomobilov poskakali ostali morilci, sami mladi ljudje, in ustrelili takoj detektiva, ki je spremljal predsednika. Nato so dolgo streljali v vozilo in na predsednika vlade. Ko so prihiteli redarji na pomoč predsedniku vlade, so lahko ujeli samo enega morilca, ko so pa odprli vozilo, je truplo predsednika vlade padlo na cesto. Predsednika vlade je prestrelilo enajst krogel, tri so prestrelile glavo. Brž ko so morilci opravili svoje delo, so v avtomobilu oddrveli v radijsko postajo. Na isti način, kakor pred leti, ko je bil na Dunaju umorjen Dollfuss, so mladeniči vdrtli v radijsko postajo, ranili vratarja, sunili proč napovedovalca in javili, da so pravkar umorili predsednika vlade.»⁵⁴

Poleg izvedbe atentata sta ob prvi novici Slovenec in Jutro predstavila bralstvu tudi osebnost in delo Armanda Călinescuja, vendar se niti Slovenec niti Jutro nista pretirano spuščala v celovit opis življenjske poti, saj sta nekatere pomembne biografske podatke kot sta datum rojstva in šolske dosežke kar izpustila, zato pa sta se toliko raje ukvarjala s Călinescovo politično kariero, in v tem okviru največji poudarek namenila njegovi neizprosnni borbi proti Železni gardi: »Calinescu je bil najhujši nasprotnik narodno-socialističnega gibanja v Rumuniji. Njegove pristaše, združene v organizaciji pod imenom »Železna garda«, je brezobzirno preganjal. V poletju 1938 je stranko razpusil in zaprl vse voditelje »Železne garde«. Ko je bil v začetku decembra 1938 vodja »železne garde« Codreanu ustreljen, so pristaši »Železne garde« raztrosili po Bukarešti letake z napisom: »Trepetaj pred nami Calinescu!« Toda Calinescu se ni dal ustrahovati, temveč je še poostрил ukrepe proti »Železni gardi«.⁵⁵ Tako se je v Calinescu poslej osredotočila vsa borba proti ostankom romunskega fašizma, prav tako pa je skušal zajeti v svoje močne roke vse romunsko državno življenje na zunaj in na znotraj. Na zunaj je zagovarjal samostojnost romunske zunanje politike in je odklanjal posebno tisto smer, ki jo je zagovarjala »Železna garda«. Na znotraj pa je skušal zajeti korak romunskega življenja tako, da bi v močni notranji organizaciji zajel mladino popolnoma po načelih, ki bi si jih naj romunski narod sam določil in izbral.«⁵⁶ Že iz tega navedka se jasno vidi tendenca obeh časopisov, da bi pokojnega predsednika vlade kljub trdi roki predstavila v kar se da dobri luči in zato se v nadaljevanju pojavljajo same vznesene besede o Călinescovih dosežkih in vrlinah, med katerimi še posebej izstopajo naslednje: »mož jeklene volje«, »pristaš demokratičnih načel vladanja«, »zaslužen in priljubljen ministrski predsednik, ki je znal z veliko avtoriteto urediti rumunske notranjepolitične razmere ter postaviti zunanjo politiko na trdne nevtralnostne osnove«.⁵⁷

In če so bili opisi Călinescuja narejeni na povzdignjen način, potem ni presenetljivo, da je bil atentat kot »gnusen umor« avtomatsko podvržen strogemu obsojanju, z njim vred pa tudi atentatorji. Vendar je pri tem prav zanimivo kako malo pozornosti sta časopisa namenila storilcem, saj jim posebnih negativnih oznak sploh nista podelila, še najbolj ostro sta jih označila z izjavo, da gre za »peščico nezrelih ljudi, ki so bili zavedeni po tujih ideoloških geslih in maščevalnosti«.⁵⁸ Poleg tega Slovenec in Jutro niti z drugimi opisi nista podrobneje predstavila atentatorjev. Tako je vse, kar izvemo samo to, da so zarotniki pripadali razpuščeni Železni gardi in da je bil morilec advokat Dimitrescu iz Ploestija, ki je za zločinski podvig

⁵⁴ Slovenec, 22. september 1939, Predsednik romunske vlade Calinescu ubit.

⁵⁵ Jutro, 22. september 1939, Calinescu – žrtev atentata.

⁵⁶ Slovenec, 22. september 1939, Predsednik romunske vlade Calinescu ubit.

⁵⁷ Slovenec, 22. september 1939, Predsednik romunske vlade Calinescu ubit; Jutro, 23. september 1939, V Romuniji mir in red.

⁵⁸ Jutro, 23. september 1939, V Romuniji mir in red.

pridobil še svoje prijatelje: medicince Cesarja Popescuja, njegovega brata Trajana Popescuja, tehnika Madoveanuja, jurista Johna Jonescuja in Risarja Vasilijsa, fotografa Isaija, ključavničarja Stanculesca in študenta Parascivescuja.

Ne glede na to sta Slovenec in Jutro vseskozi intenzivno spremljala potek preiskave oziroma boljše rečeno posebne ukrepe oblasti »za primerno kaznovanje atentatorjev in za ohranitev reda in miru v državi«. Tako sta že 23. septembra poročala o hitrem obračunu z vsemi devetimi storilci, ki so bili takoj po atentatu aretirani, razen dveh, ki sta izvršila samomor, in nato postavljeni pred izredno sodišče, ki jih je po hitrem postopku obsodilo na smrt in še za isti dan naročilo usmrnitev na kraju atentata. Ta obračun z atentatorji je Jutro opisalo takole: *»Ob 22. so avtomobili v spremstvu orožnikov pripeljali morilce na kraj atentata. Neki polkovnik je prečital sodbo. Sedem morilcev je bilo nato ustreljenih. Ustrelil jih je po vrsti neki orožniški oficir. Nato so pripeljali še truplo dveh udeležencev atentata, ki sta izvršila samomor v trenutku, ko ju je policija hotela prijeti. Mesto, ki je bilo zaradi atentata silno razburjeno, je odločen nastop oblasti sprejelo z velikim zadovoljstvom. Trupla ustreljenih morilcev bodo ležala na kraju atentata 24 ur, nakar jih bodo pokopali.«*⁵⁹

S to justifikacijo pa se preiskava še ni končala, saj so oblasti začele izvajati dotlej najstrožje represalije proti pristašem »Železne garde«, ki pa se niso omejile samo na aretacije, ampak so obsegale tudi množične usmrčitve. Tako je bilo že 22. septembra v koncentracijskem taborišču Corea Ciuculi ustreljenih vseh 44 tam interniranih voditeljev »Železne garde«, po vsej državi pa izvršenih že več kot 2000 aretacij. V naslednjih dneh se je število ubitih kar za nekajkrat povečalo, tako navaja Jutro že 24. septembra število 400-ih ustreljenih, Slovenec pa dan kasneje število 350-ih. Že te številke in samo dejstvo, da so se usmrčitve izvršile brez kakršnega koli sodnega postopanja, so zbujale ogorčenje tako pri Slovencu kot tudi Jutru in zato sta oba navajala uradna poročila romunske vlade, zakaj so se ti odločili za tako drastične ukrepe: *»Vlada se je odločila za tako nagel ukrep zaradi tega, ker se je zavedala, da bo le na ta način zatrla zločinsko akcijo Železne garde in ščitila koristi Romunije v sedanjih težkih in usode polnih časih. Nikomur ni dovoljeno, da bi sedaj zapustil borbo za varnost Romunije za njen obstoj.«*⁶⁰ Poleg tega so imele usmrčitve tudi eksemplaričen pomen, saj so romunski organi povsod, kjer so bile izvršene smrtne obsodbe, pustili trupla razstavljena in poleg njih pritrdili deske z napisom: *»Tako bomo odslej ravnali z morilci in izdajalci domovine!«*⁶¹

Na podlagi takšnih strogih ukrepov so se razmere v Romuniji hitro uredile. K temu je bistveno pripomoglo tudi ogorčenje prebivalstva, ki je podprlo odločno ravnanje oblasti po atentatu, kar se je najbolje videlo ravno na veličastnem pogrebu za pokojnim predsednikom vlade, katerega se je udeležila ogromna množica ljudi ali kot je zapisalo Jutro *»vsa Rumunija je hotela biti na zadnji poti svojega največjega sodobnika«*.⁶²

In tudi v zunanji politiki je Romunija še naprej zagovarjala nevtralno držo, pa čeprav so se pojavljali glasovi, da naj bi nekateri tuji elementi poskušali z atentatom na ministrskega predsednika Călinescuja obrniti tok romunske zunanje politike: *»Če je sedaj Calinescu padel, je gotovo padel kot žrtev obračunavanja z »Železno gardo«, v sedanjih težkih časih pa se njegova smrt gotovo naslanja na celo vrsto vplivov in dogodkov, ki danes pretresajo vso Evropo.«*⁶³ V tem pogledu sta se pojavljali tako v Slovencu kot tudi v Jutro dve verziji, kam

⁵⁹ Jutro, 23. september 1939, Usmrnitev na kraju atentata.

⁶⁰ Slovenec, 24. september 1939, Brezobzirno čiščenje v Romuniji.

⁶¹ Prav tam.

⁶² Jutro, 25. september 1939, Pogreb Calinescu.

⁶³ Slovenec, 22. september 1939, Oseba in delo Armanda Calinescu.

naj bi vodile niti zarotniške akcije. Prvo je razglašalo nemško časopisje, ki je trdilo, da je bil romunski predsednik vlade ubit po naročilu Velike Britanije, ker Romunija pod vodstvom Călinescuja ni želela pristopiti k politiki zahodnih sil in da so zato Angleži pripravili atentat, katerega izvršitev pa so prepustili pripadnikom »Železne garde«, da bi odvrnili sum. Drugo verzijo je zagovarjalo francosko časopisje, ki je trdilo, da je še pred par dnevi izvajala Nemčija direkten pritisk na romunskega kralja Karla z zahtevo, da naj odstavi Călinescuja in imenuje drugega, ki bo bolj naklonjen Nemčiji in njeni politiki, ker pa Karel na to ni pristal, je Nemčija ukrepala po svoje in dala ubiti Călinescuja tako, kot je to storila za svoje interese tudi v Avstriji v primeru Dollfussa.

Albanija

Atentati na predsednika in kasnejšega kralja Ahmeda Zoga

Albanija, ki je bila razglašena za samostojno državo leta 1912, se je po prvi svetovni vojni zopet znašla v kočljivem položaju. Mlado državo sta ogrožali sosedi, ki sta poskušali spodbijati njeno teritorialno integriteto. Konflikte je nato rešila leta 1921 konferenca v Londonu, ki je z manjšimi popravki potrdila albanske državne meje iz leta 1913, priznala Albaniji neodvisnost, a hkrati podelila še Italiji pravico do intervencije. Poleg mejnega vprašanja so Albanijo po skoraj desetletnem obdobju vojn na začetku dvajsetih let pestile tudi druge težave. Ozemlje je bilo opustošeno in oropano, v finančnem smislu je bila država povsem obubožana, zlasti pereče je bilo izjemno slabo socialno stanje prebivalstva, ki je bilo povsem odvisno od človekoljubnih pomoči. Tudi politična situacija je bila kaotična, namesto reda in zakonov je v državi vladalo razbojništvo in nasilje, ljudje pa so še vedno živeli po arhaičnih načelih plemenske ureditve. Kljub temu se je Albanija vendarle postopoma začela organizirati. V tem oziru je bil zlasti pomemben Narodni kongres v Lushnji januarja 1920, na katerem so imenovali skupščino, vlado s Sulimanom Delvino na čelu, začasno regentstvo, senat, postavili temelje za oblikovanje državne vojske in določili Tirano za glavno mesto države.⁶⁴ Kljub temu so prva leta albansko politično delovanje spremljale krize, menjajoče se vlade, upori in državni udari. V takšnih okoliščinah pa se je že kmalu na čelo Albanije prebil Ahmed Zogu, najprej kot predsednik vlade, nato kot predsednik države in nazadnje kot kralj.

Ahmed Zogu (1895–1961)⁶⁵ je začel svojo politično kariero na kongresu v Lushnji kot predstavnik plemena Mati, iz katerega je izhajal in v katerem je po smrti očeta prevzel vodilno vlogo, potem ko je iz tega mesta izrinil svojega starejšega brata. Med prvo svetovno vojno si je pridobil sloves zaupanja vrednega voditelja, po njej pa si je vse bolj povečeval svoje voditeljske sposobnosti s političnim udejstvovanjem. Tako je v vladi Sulimana Delvina prevzel odgovorno, a hkrati tudi vplivno mesto notranjega ministra. Po padcu te vlade je za kratek čas sprejel mesto prefekta v Skutari in nato je leta 1921 zopet stopil v novo vlado kot vojni minister in se še posebej izkazal v zadožitvi upora plemena Mirdita. V vladi Xhafer Ypija je znova postal notranji minister. V tem času se je Zogu že uveljavil kot najmočnejši mož v državi in zato je lahko po odstopu Ypija decembra 1922 prevzel mesto ministrskega predsednika. Ker pa je bilo stanje v državi še naprej nemirno in kaotično, zaradi česar je

⁶⁴ Miranda Vickers, *The Albanians. A modern history*. London; New York: I.B. Tauris Publishers, 1995, str. 94–95.

⁶⁵ Ahmed Zogu se je rodil kot Ahmed Zogolli, a je nato v dvajsetih letih 20. stoletja v znak modernizacije spremenil svoj priimek v Zogu, kar pomeni ptica. Ko pa je leta 1928 postal kralj, ga je še enkrat spremenil, tokrat v Zog.

nezadovoljstvo pri ljudeh čedalje bolj naraščalo, je Zogu razpisal nove parlamentarne volitve, na katerih je njegova Konzervativna stranka dobila le slabo večino. To dejstvo in atentat, ki ga je 23. februarja 1924 na Zoguja izvršil študent Beqir Valter, domnevno po ukazu opozicijskega poslanca Avnija Rustemija in v katerem je bil Zogu le lažje poškodovan, ga je prepričalo, da je odstopil in mesto predsednika vlade prepustil strankarskemu kolegu Shefqet Bey Vërlaciju. A opozicija tudi z novim ministrskim predsednikom ni bila zadovoljna, ker je Zogu iz ozadja še vedno nadziral delovanje vlade.

Politična napetost je nato drastično narasla, ko je bil 20. aprila 1924 na odpri cesti v Tirani izvršen atentat na vodilnega člana opozicijske Demokratične stranke Avnija Rustemija, ki je pod težo ran čez dva dni tudi umrl. Uradno ni bilo o atentatu znanega dosti, a opozicija, ki je sumila, da naj bi za njim stal Zogu, je vladi očitala nesposobnost, bojkotirala parlament in se začela organizirati proti režimu. Nezadovoljni opoziciji so se kmalu pridružili še revni prebivalci in oficirji, ki so pod vodstvom Fana Nolija izvedli t.i. junijsko revolucijo, s katero so prisilili Zoguja k umiku in prevzeli oblast. Vendar tudi novi predsednik vlade Fan Noli, ki je začel z obširnimi reformami na področju kmetijstva, zakonodaje in uprave, ni postal priljubljen med prebivalstvom, saj je vladal avtokratsko in nasilno. Zlasti je bil sporen njegov odnos do političnih nasprotnikov, za katere je ustanovil posebno politično sodišče, ki je voditelje bivše vlade v njihovi odsotnosti obsodilo na smrt, njihovo premoženje pa zaplenilo.⁶⁶ V takšnih razmerah, ko je Noliju čedalje bolj padala priljubljenost zaradi nedemokratskega vodenja države in zaradi neuspehov napovedanih reform, se je decembra 1924 iz Jugoslavije z vojsko vrnil Ahmed Zogu in s pučem odstranil Nolija ter skoraj brez omembe vrednega upora prevzel oblast.

Po vrnitvi je Zogu najprej oblikoval novo vlado, nato pa je parlament uredil vprašanje državne ureditve in tako je bila 22. januarja 1925 Albanija razglašena za republiko, že 31. januarja istega meseca je bil za prvega predsednika države izvoljen Zogu. Z novo ustavo sprejeto marca 1925 je Zogu dobil skoraj neomejena pooblastila in s tem popolno oblast v svoje roke, saj so bile vse ključne pozicije v državi v njegovi pristojnosti, bil je namreč predsednik države, predsednik vlade in tudi vrhovni poveljnik vojske.

V zunanje političnem pogledu se je Albanija pod vodstvom Zoguja vse bolj navezovala na Italijo, s katero je sklenila več sporazumov. Najbolj pomembna sta bila Prvi in Drugi tiranski pakt. Prvi pakt »prijateljstva in sodelovanja« je bil sprejet 27. novembra 1926 in je Albanijo de facto spravil pod italijanski protektorat, drugi pa je bil sklenjen 22. novembra 1927 in je povezal obe državi z dogovorom o medsebojni obrambni pomoči, v okviru katere je bila albanska vojska avtomatsko podrejena italijanski. V zameno za podpiranje italijanskega vpliva v Albaniji, je Mussolini podprl Zogove monarhične ambicije in tako je albanski parlament 1. septembra 1928 razglasil Zoga za »Kralja Albancev« (Mbret të Shqiptarvet), nova ustava sprejeta decembra 1928 pa mu je podelila vso oblast. Kljub temu kralj Zog I. ni bil povsem neodvisen v vladanju, saj je moral zlasti v zunanji politiki upoštevati italijansko voljo, medtem ko je notranje zadeve lahko urejal bolj kot ne svobodno. Tako je na začetku tridesetih let poskušal z agrarno reformo rešiti težko stanje kmečkega prebivalstva, a lastniki zemlje so se temu močno uprli, tako da reforma sploh ni mogla začeti. Ne glede na to se je politično stanje tekom Zogove vladavine vsaj nekoliko stabiliziralo.

Kljub temu, da je Zog s pomočjo Italije zasedel položaj, ki si ga je ves čas želel, pa resnične radosti ob tem ni mogel doživljati, saj je v tridesetih letih živel v neprestanem občutku

⁶⁶ Miranda Vickers v knjigi *The Albanians, a modern history* (London; New York: I.B. Tauris Publishers, 1995) opisuje, kako se je Fan Noli izživljal nad političnimi nasprotniki. Tako jih je celo prisilil, da so neprestano hodili okoli glavnega trga v Tirani, medtem ko so morali piti ribje olje, da so nato opravili potrebo pred množico ljudi.

ogroženosti, nezaupanja in strahu. Najbolj ga je namreč skrbelo, da bi nanj številni nasprotniki lahko napravili atentat in zato je posvečal osebni varnosti izjemno pozornost. V tem pogledu je šel celo tako daleč, da je na vsakem koraku pazil na potencialne atentatorje, zarotnike in njihove spletke. Ta njegova skrb ni bila neutemeljena, saj se je porajala iz dejansko velikega števila atentatov, ki so se že izvršili nad njegovim življenjem. V celoti gledano naj bi bil Zog tarča kar petinpetdesetih atentatov, a na srečo se je vsem brez večjih posledic izmaknil. Atentati so Zoga spremljali ves čas njegove politične poti in niso predstavljali nikakršnega presenečenja, saj je tudi sam uporabljal nasilje, ko se je vzpenjal na politični lestevici do položaja nespornega gospodarja Albanije in še potem si je večkrat umazal roke s krvjo. Tako si je pridobil v deželi, kjer je še vedno vladalo krvno maščevanje, veliko nasprotnikov, ki so si želeli njegovo smrt in ki so se posluževali možnosti atentata kot najbolj primerne sredstva za njegovo odstranitev.

Med prvimi izvedenimi atentati na Zoguja je bil atentat iz leta 1924. Takrat je nanj v avli ustavodajne skupščine v Tirani streljal študent Beqir Valter, domnevno po ukazu opozicijskega poslanca Avnija Rustemija, vendar atentat ni uspel, saj jo je Zogu odnesel le z lažjimi poškodbami. Naslednji odmevnejši atentat pa se je že izvršil po Zogovem prevzemu kraljevega položaja in sicer leta 1931. Takrat je Zog odpotoval na Dunaj, da bi ga zaradi zdravstvenih težav pregledali specialisti. Skupaj s spremstvom se je nastanil v Hotelu Imperial in si nato 20. februarja ogledal operno predstavo. Ko je skupaj z družbo odhajal iz operne hiše, sta nanj streljala dva Albanca, domnevno naj bi bila pripadnika Narodne zveze (Bashkimi Kombetar), ki so jo sestavljali Zogovi v izgnanstvo poslani nasprotniki. V atentatu, ki se je odvijal izjemno hitro, je Zog celo zgrabil pištolo, ki jo je nosil s seboj in ustrelil nazaj, vendar atentatorjev ni zadel. In čeprav je Zog tudi ta atentat preživel brez poškodb, njegova spremljevalca nista imela takšne sreče, saj je bil polkovnik Topalaj ubit, dvorni maršal Ekrem Libohova pa ranjen.⁶⁷

Vsi ti atentati so dajali Zogu občutek nenehne ogroženosti. Tako se je iz strahu pred atentati izjemno izoliral in je zaupal samo še svojim rojakom iz plemena Mati, najbolj svoji materi, ki je stanovala v vili nasproti njegove palače. Paranoja, da bi bil ubit, je Zoga celo tako prevzela, da je le redko zapustil svoj dom in tudi v prostorih, kjer se je gibal, se ni zadrževal ob oknih, da ga morebitni napadalci ne bi ustrelili. Svoje obveznosti je opravljal ali v palači ali v rezidenci, ki sta bili s skrivnim prehodom povezani tako, da Zogu ni bilo potrebno hoditi po prostem, kjer bi lahko postal lahka tarča napadalcev. V redkih primerih, ko pa je vendarle zapustil varne prostore in odšel na ulico, ga je vedno spremljala mati, saj se je s tem zavaroval pred umorom, ker po strogih pravilih krvnega maščevanja (gjakmarre), moškega ne morejo ubiti, če je na javnem mestu v družbi ženske. Drug strah, ki je Zoga poleg atentata še obdajal, je bil strah, da bi ga nasprotniki zastrupili in zato mu je edino mati smela pripravljati hrano, ki so jo zelo skrbno varovali, saj so jo po končanem kuhanju, dali v posodo, ki so jo s ključem zaprli in nato pod varstvom prenesli v Zogov kabinet.

Ne glede na izjemen strah je Zog vse poskuse atentatov preživel in ostal v Albaniji vse do italijanske okupacije leta 1939. Takrat pa je z ženo in komaj dva dni starim sinom, pobegnil v eksil. Albanija je z italijanskim napadom 7. aprila 1939 in zasedbo celotnega ozemlja brez kakršnega koli večjega upora, dokončno izgubila še tisto malo samostojnosti, ki ji je ostalo po številnih sporazumih z Italijo. Personalna unija in podelitev albanske krone italijanskemu kralju Viktorju Emmanuely III. je potrdila popolno italijansko nadvlado. V času druge svetovne vojne je Albanija doživela fašizacijo in italijanizacijo. Po osvoboditvi pa je oblast prevzel komunistični režim z Enverjem Hoxho na čelu.

⁶⁷ Vickers Miranda, *The Albanians. A modern history*. London; New York: I.B. Tauris Publishers, 1995, str. 131.

Odmevi v Slovincu in Jutru

O atentatih na albanskega predsednika in kralja Zoga sta poročala tako Slovenec kot tudi Jutro. Novice o številnih poskusih atentata so se v medvojnem obdobju pojavljale v obeh časopisih neprestano, vendar se v glavnem o teh poskusih ni poročalo obširno, saj je bil temu namenjen samo kakšen članek ali dva. Tako je bilo tudi v primeru atentata, ki ga je 23. februarja 1924 izvršil študent Beqir Valter, takrat sta namreč časopisa šele po treh dneh objavila samo kratko vest, v kateri sta predstavila bralstvu najbolj osnovne informacije v zvezi z morilskim napadom kot so kdo je bil storilec, kje in na kakšen način je bil izvršen atentat ter kako jo je odnesel takrat še ministrski predsednik Zogu. Veliko bolj intenzivno pa sta Slovenec in Jutro poročala o atentatu na Dunaju 20. februarja 1931. Takrat so si namreč v Slovincu sledile vesti kar dober teden dni, medtem ko so se v Jutru pojavljale zelo obširno skoraj cel mesec. In zato se bo analiza odmevov osredotočila na ta atentat.

Prvo novico o atentatu na Zoga pred dunajsko operno hišo sta objavila Slovenec in Jutro že dan po napadu, torej 21. februarja. Že v tej kratki novici sta časopisa predstavila bralstvu potek morilskega napada, dva albanska atentatorja Gjelosija in Kamija ter izid krvavega obračuna, vendar je bila celotna slika še precej zamegljena, saj so se izpovedi udeležencev in očividcev atentata precej razlikovale tako, da sta časopis katoliškega in liberalnega tabora lahko točen potek morilskega napada sestavila šele dan za tem, torej 22. februarja, takrat pa se je v Jutru poročilo glasilo takole: *»Po končani predstavi je kralj s svojim spremstvom zapustil gledališče [državno opero] skozi glavni vhod, pred katerim je že čakal kraljev avtomobil. Dunajski detektivi, ki imajo nalogo, da stražijo kralja, so skoro neopaženo izpraznili prostor okrog avtomobila in kralj Zogu je nemoteno sedel v voz; poleg njega se je vsedel dvorni maršal Libohova, dočim je major Topolaj stal še ob avtomobilu. V tem hipu sta priskočila k avtomobilu dva neznanca in začela z velikima revolverjema streljati na kralja. Oddala sta hitro zaporedoma več strellov. Tudi major Topolaj in nekateri drugi spremljevalci kralja Zoga so izvlekli revolverje in začeli streljati na napadalca. Na ta način se je med atentatorjema in kraljevo suito razvila prava revolverska bitka, ki pa je trajala le par sekund, ker so detektivi med tem že prišli dva atentatorja. Pri streljanju je bil major Topolaj ubit. Dobil je dva strela v glavo in bil na mestu mrtev. Drugod v telesu je imel še štiri izstrelke. Vsi ti strelji so bili namenjeni kralju, ki ga je njegov adjutant pokrtil s svojim telesom in ga na ta način rešil z žrtvovanjem lastnega življenja. Kralj Zogu sam je ostal nepoškodovan in se je odpeljal v hotel »Imperial«, kjer stanuje. Pač pa je bil ranjen dvorni maršal Libohova. Sprva se je zdela njegova rana zelo nevarna, zdravniška preiskava pa je pokazala, da je dobil samo en strel v nogo.«*⁶⁸

Kljub temu da se je atentat ponesrečil, je novica močno učinkovala ne samo v Albaniji, kjer so se vršile zahvalne službe božje in druga spontana zborovanja prebivalstva v proslavitvah srečne rešitve kralja Zoga, ampak tudi v sosednjih državah, še posebej v Avstriji, kjer se je atentat zgodil in v Italiji, ki je razmere v Albaniji vseskozi budno čuvala. Tako sta Slovenec in Jutro poročala tudi o tem, vendar ne obširno, saj sta veliko večjo pozornost namenila izsledkom preiskave, v tem okviru pa najbolj obema atentatorjema, ki sta pripadala alban-skim emigrantom na Dunaju in ki sta kot nekdanja albanska oficirja spadala med srdite nasprotnike Zogovega režima. Tako sta že kmalu časopisa objavila vse znane vesti o obeh storilcih in njunih motivih, med njimi tudi naslednja dva prispevka: *»O atentatorju Ndoku Gjelosiju, ki je stanoval s svojo ženo v Währingu, se doznava, da ni med svojimi rojaki nikdar*

⁶⁸ Jutro, 22. februar 1931, Podrobnosti o atentatu na albanskega kralja.

skrival svojega nasprotstva proti kralju Zogu. Proglašal ga je za izdajalca albanskega naroda ter je nekoč tudi izjavil: *Žako umrem, ni to ničesar hudega. Čeprav bi prišel še enkrat na svet, bi rad umrl in doživel tudi tretjo smrt, samo, če bi se mi posrečilo pokončati Ahmeda Zogu.*⁶⁹ »Azis Kami je bil kapetan v albanski armadi in je bil odpuščen, ko je Ahmed Zogu prevzel vlado. Izjavil je, da je streljal na albanskega kralja iz maščevanja. Priznal je dalje, da je s svojim tovarišem Gjelosijem že pred dnevi sklenil izvršiti atentat na kralja.«⁷⁰ Iz teh dveh navedkov bi se lahko sklepalo, da sta atentatorja storila napad na lastno iniciativo, vendar to ne bi bilo točno, saj sta že kmalu oba storilca priznala, da sta pripadala zarotniški skupini, ki je v četrtek v dunajski kavarni sklenila atentat na kralja Zoga, ker ga je »smatrala za izdajalca albanskega naroda«, njegovo politiko pa »škodljivo za Albanijce«. In zato se je tudi takoj celotna preiskava usmerila na vso albansko kolonijo emigrantov na Dunaju, ki je štela okoli 20 ljudi in ki je bila razdeljena v grobem na dve skupini nasprotnikov Zogovega režima, na pristaše Fana Nolja in na pristaše Hasana bej Prištine. Sprva so avstrijski preiskovalni organi zaprli in zaslišali vse albanske priseljence in jim obljubili izgon iz države, a v nadaljevanju, ko so iz skupine izločili resnične osumljence, so ostale izpustili in jim dovolili ostati. Pri obravnavi zarotniške skupine je še posebej zanimivo to, da niti v uredništvu katoliškega kot tudi liberalnega glasila niso negativno ali slabšalno označevali obeh atentatorjev ali drugih osumlencev, pa čeprav so strogo obsojali morilski napad.

Precej manjšo pozornost kot zarotnikom sta Slovenec in Jutro namenila kralju Zogu, saj ga nista predstavila niti s kratkim življenjepisom niti s kakršnim koli drugim opisom. Tako je vse, kar izvemo, samo to, da se je albanski kralj že nekaj časa zadrževal na Dunaju, da se je zdravil pri tamkajšnjih specialistih, da je po atentatu dobil »majhen živčni napad« in da se je nato kljub vsemu odločil za nadaljevanje svojega bivanja v Avstriji. Razen tega je še največ zanimanja sprožilo dejstvo, da je celo sam albanski kralj med morilskim napadom prijel za orožje in večkrat ustrelil proti atentatorjem. O tem se je razpisal Slovenec, ki je navedel zanimivo analizo nemškega časopisa »Kölnischer Volkszeitung« o kraljevem streljanju: »Na vsem dogodku je pa vendarle najinteresantnejše to, da kralj enostavno potegne iz žepa revolver in prične sredi mesta revolverjski boj z napadalci. Privzgojena in skrbno očuvana zapadnoevropska predstava o majesteti in kraljevskem ceremonijelu je v nekaj sekundah zdrknila raz rame Ahmed Zoga. V istem hipu ga je ljudska domišljija ovila z mnogo bolj romantičnim plaščem. Kralj, ki pomenja moč! Za hip je v ljudski domišljiji zablislil spomin na starodavne čase, ko so rodovi volili za poglavarja le tistega, ki je vse druge pometal na tla. Tako nekako je tudi Savel postal kralj Judov. Kralj mora biti ali najhrabrejši, ali vsaj najzvitejši. V kraljestvu Škipetarov je kralj Ahmed Zogu I. brez dvoma ogromno pridobil na veljavi, moči in ugledu, pa naj ima o tem ostala Evropa kakršnokoli mnenje. Veličanstvo Ahmed Zogu je pravi albanski kralj. On se zoperstavi krvnemu maščevanju in če je potreba strelja pa četudi je v smokinu ali v »Mercedes« avtu. Kralj Albancev ne nosi javno pasu z bodali, ima pa še vedno nabit revolver v žepu.«⁷¹ In če je v tem sestavku moč najti poveljevalne besede na račun kralja Zoga, je to zgolj izjema, saj albanskega kralja niti Slovenec niti Jutro nikoli nista poveljevalno opisovala, v obeh časopisih je bil namreč vseskozi predstavljen kot čisto navadna osebnost.

Kljub takšni zadržanosti do kralja Zoga, sta Slovenec in Jutro namenila več pozornosti kraljevemu spremljevalcu polkovniku Topolaju. Ta je pritegnil zanimanje tiska ne samo zaradi tega, ker je bil edina smrtna žrtev atentata, ampak predvsem zato, ker je s svojim telesom

⁶⁹ Jutro, 23. februar 1931, Kako se je rešil kralj Zogu.

⁷⁰ Jutro, 22. februar 1931, Podrobnosti o atentatu na albanskega kralja.

⁷¹ Slovenec, 27. februar 1931, Kralj strelja.

zaščitil kralja Zoga in ga tako rešil smrti za ceno svojega lastnega življenja. In zato sta tudi časopisa vseskozi vztrajno poudarjala pomen njegovega žrtvovanja, Jutro pa je celo razložilo, zakaj je postal žrtev atentata ravno Topolaj: »*Da je kralj Ahmed Zogu ostal pri atentatu nanj nepoškodovan, pripisujejo predvsem dejstvu, ker mu je bil njegov adjutant major Leš Topolaj silno podoben in so ga atentatorji brčkone zamenjali s kraljem. Ustreljeni adjutant je bil enako visok kakor kralj ter mu je bil sličen tudi po očeh in laseh. Mnogokrat so ga imeli za kralja samega, ker je vedno hodil prvi ter je v javnih lokalih vedno izvrševal naročila pri uslužbencih, dočim se je kralj Zogu držal običajno v ozadju in ni skoro nikoli govoril. Tudi v gledališču so pred atentatom smatrali za kralja mnogi ljudje adjutanta, ki je sedel na sprednjem sedežu, dočim je kralj sedel zadaj za njim.*«⁷² Poleg tega je Jutro, za razliko od Slovenca, še vse naslednje dni posvečalo pozornost pokojnemu Topolaju. Tako je poročalo o prevozu njegovih posmrtnih ostankov iz Dunaja v Albanijo in potem tudi 7. marca objavilo srednje velik članek o veličastnem pogrebu, ki je potekal v Tirani z vsemi državnimi častmi ob prisotnosti množice prebivalstva: »*Včeraj je z Dunaja prispelo semkaj truplo umorjenega majorja Topolaja. Oblasti so truplo sprejele z velikimi vojaškimi častmi. Truplo je bilo v navzočnosti zastopnikov vlade, civilnih in vojaških dostojanstvenikov diplomatskega zbora, članov rodbine umorjenega in velike množice prebivalstva položeno na topovsko lafeto. Žalni sprevod se je med gostim špalirjem prebivalstva pomikal do Skanderbegove vojašnice, kjer je bilo izrečenih več govorov. Cerkvene svečanosti so se vršile v katoliški cerkvi. Iz cerkve je odšel sprevod na pokopališče, kjer je bilo truplo pokopano v rodbinski grobnici. Vse mesto je razobesilo žalne zastave.*«⁷³

Summary

Assassination Attempts in Bulgaria, Romania, and Albania during WWI and WWII, and Reactions upon Them in *Slovenec* and *Jutro* Newspapers

Alenka Verdinek

During the period between the First and the Second World Wars, the political situation in Bulgaria, Rumania, and Albania was tense. This, combined with serious economic and social problems, gave birth to a series of violent acts. Assassinations and attempts on lives of prominent government officials were perceived as a means of achieving certain goals, or were a response to unwanted measures of the authorities. These acts of violence became an essential factor within a political arena. The most likely targets were kings, presidents, and prime ministers.

Tsar Boris III of Bulgaria had been the target of his adversaries several times. By far the most spectacular attempt on his life had been organized by the Communist Party on April 16, 1925. During a funeral attended by high-ranking officials, several party members blasted a cathedral in Sofia, killing 160 people and wounding over 100. Boris III had not arrived to the cathedral by then, and remained alive by sheer luck. In Romania, members of the ultra right-wing Iron Guard had organized and carried out two assassinations. The first, which took place on the platform of the Sinaia train station on December 29, 1933, was the murder of Romanian prime minister Ion Duca. Duca was shot to death for having issued a decree, endorsed by King Carol II, to imprison several hundred members of the Iron Guard. In the assassination of September 21, 1939, members of the Iron Guard killed Prime Minister Armand Călinescu in Bucharest; in the name of King Carol II, Călinescu had ordered the killing of Codreanu, the leader of the Iron Guard, several months earlier. The most frequent assassination target in Albania

⁷² Jutro, 23. februar 1931, Kako se je rešil kralj Zogu.

⁷³ Jutro, 7. marec 1931, Pogreb majorja Topolaja v Tirani.

was King Zog, who was said to have survived, without any major damages, no less than fifty-five assassination attempts. The one that had met with the widest response happened in Vienna on February 20, 1931. King Zog was shot at by two Albanians, allegedly members of the National Alliance that consisted of Zog's adversaries who had been banished into exile.

These assassinations, or their attempts, had been duly reported by the most prominent Slovene newspapers, the catholically oriented *Slovenec* and the liberal *Jutro*. The initial report, which covered all the vital information, was followed by many others that had brought more details. Reports on the attempted assassination on Bulgarian tsar Boris III were being published for as long as a month; those on Romanian Prime Minister Ion Duca for almost a month; and the ones on Armand Călinescu for over a week. Articles on King Ahmed Zog of Albania had been appearing in *Slovenec* for over a week, and for almost a whole month in *Jutro*. Regardless of the number of articles, both newspapers reported on the assassinations as accurately as possible, sometimes adding photographs. The reports discussed preparations prior to assassinations; their course of action; fate of the assassins and conspirators; life stories of their victims; measures taken by the authorities; impact of these acts of violence upon the domestic situation and abroad; domestic and foreign responses to them; and other impacts of these actions.

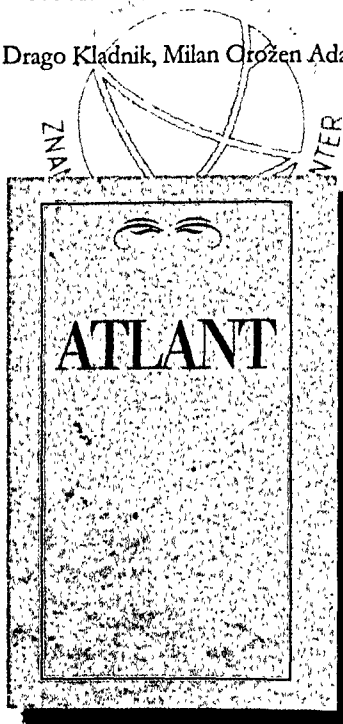
It should be stressed that with the exception of Albanian King Zog, both newspapers glorified the victims, depicting their life and work in a thoroughly favorable light. As a rule, assassins and their collaborators had been treated negatively; although never excessively disdainful, both newspapers clearly condemned such acts of violence. The assassin was often of secondary importance, with the blame transferred to the whole group or organization behind the assassination. The most alarming reports, printed in both newspapers, were those connected with Tsar Boris III and with Armand Călinescu. In the case of the former, both newspapers took an extremely politically biased position, which resulted in a fierce, although brief, polemic filled with verbal attacks and accusations. These imputations, clearly reflecting political differences and viewpoints of the political parties that supported each newspaper, gave a good insight into the manner in which the newspapers tried to settle their contrary viewpoints and enhance their political influence.

ATLANT

prvi svetovni atlas v slovenskem jeziku

Uredniški odbor: Jerneja Fridl, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko, Mimi Urbanc

Atlant je prvi svetovni atlas v slovenskem jeziku, ki ga je v obdobju med letoma 1869 in 1877 po listih izdajala Slovenska matica. Matica je redakcijo atlasa zaupala znanemu jezikoslovcu in pravniku Mateju Cigaletu (1819–1889). Čeprav nekatera zemljepisna imena danes morda zvenijo nenavadno ali celo smešno, je Matej Cigale opravil izjemno delo, saj je številna tuja imena s prevodi in podomačitvijo prvič sistematično zapisal v slovenskem jeziku. Novo izdajo *Atlanta* sestavljajo faksimili

osemnajstih zemljevidov in spremljajoča znanstvena monografija, ki vsebuje sedem znanstvenih študij z rezultati proučevanj predvsem političnih in družbenih razmer, ki so vzpodbudile in omogočile njegov izid, okoliščin nastanka, problemov, ki so se porajali ob izvedbi, avtorjevih pristopov k slovenjenju tujih zemljepisnih imen in kartografskih tehnik, ki so bile tedaj uveljavljene in v uporabi. Spremnna monografija je dopolnjena tudi z imenskim kazalom, v katerega je zajetih 28.075 zemljepisnih imen z zemljevidov *Atlanta*.

Atlant ni zgolj atlas, zbirka zemljevidov, *Atlant* je mnogo več. Je ogledalo časa in ljudi, ki so ga ustvarjali, in je dokument o prelomnem času, ko smo si Slovenci šele utirali pot v evropsko družino narodov.

Izdajatelj: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

2005, 96 str. + 18 zemljevidov (faksimili), 26 × 40 cm, trda vezava, darilna škatla, zlatotisk, ISBN 961-6500-31-3. Cena: 19.900 SIT/83,04 €.

ZALOŽBA ZRC

Novi trg 2, p.p.306, 1001 Ljubljana
tel.: 01/470 64 64, faks: 01/425 77 94
e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si
www.zrc-sazu.si/zalozba

Naročnikom *Zgodovinskega časopisa* stroškov poštne ne zaračunamo.